

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки та психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

ДЕМЧЕНКО Оксана Олександрівна

**МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ З
ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ ЗАСОБОМ ФОЛЬКЛОРНИХ ТВОРІВ**

Спеціальність 016 Спеціальна освіта
Освітньо-професійна програма Спеціальна освіта
(Олігофренопедагогіка. Логопедія)
Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістр

Науковий керівник
_____ О. М. Король,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри
загальної та регіональної географії
«___» _____ 2021 року

Виконавець
_____ О. О. Демченко
«___» _____ 2021 року

Суми – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ.....	6
1.1. Науково-педагогічний аналіз поняття «моральне виховання».....	6
1.2. Психолого-педагогічні особливості молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку.....	18
1.3. Фольклор як педагогічний інструмент морального виховання учнів із інтелектуальними порушеннями.....	25
Висновки до розділу 1.....	37
РОЗДІЛ 2. СТАН МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ В УЧНІВ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА КОНСТАТУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ЕКСПЕРИМЕНТУ.....	39
2.1. Критерії та рівні визначення стану моральної вихованості в учнів означеної категорії.....	39
2.2. Методика проведення констатувального дослідження та її результати.....	45
Висновки до розділу 2.....	53
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ВПЛИВУ ФОЛЬКЛОРНОГО ГУРТКА НА СТАН МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ УЧНІВ ЗАЗНАЧЕНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	55
3.1. Особливості організації фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання.....	55
3.2. Методика проведення корекційно-виховних занять на моральну тематику на фольклорному матеріалі.....	66
3.3. Аналіз результативності формувального експерименту.....	72
Висновки до розділу 3.....	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ.....	94

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку вітчизняна інклюзивна освіта розв'язує важливі проблеми навчання, виховання, корекції та соціалізації значної частини дітей з особливими освітніми потребами. Певну частину дітей зазначеної категорії, що охоплені інклюзією, складають учні з порушеннями інтелектуального розвитку.

У багатьох із них спостерігаються відставання в розвитку пізнавальної, емоційної та потребово-мотиваційної сфери. Значна частина таких дітей відчуває труднощі у спілкуванні з різними групами людей (меншими від себе, однолітками, дорослими людьми тощо). Багато осіб означеної категорії не знають як і не вміють себе вести в суспільних місцях, громадському транспорті, порушують поведінку вдома, в школі та на вулиці. Деякі з них говорять не правду, ображають інших, здійснюють безвідповідальні вчинки тощо. Тобто проблема морального виховання дітей з порушеннями інтелекту залишається актуальною і в наш час.

Актуальність її вивчення зумовлена необхідністю підвищення рівня вихованості підростаючого покоління. Теоретичні аспекти проблеми морального розвитку дитини у загальній психології та педагогіці розкриваються у працях І. Беха, Л. Божович, О. Запорожця, Ю. Ковальчука, С. Максименка, К. Маліченко, І. Мар'єнко, І. Ставицького та інших. У більшості з них розглядаються питання сутності, механізмів, складових морального становлення особистості. Вченими проведена значна кількість досліджень, присвячених питанням діагностики моральної вихованості дитини, психолого-педагогічних умов, засобів, змісту морального виховання, формування певних складових моральної вихованості тощо.

У спеціальній педагогіці проблема розвитку дитини в процесі морального виховання і в теоретичному, і в практичному планах розроблена меншою мірою. В працях Л. Виготського, А. Висоцької, Г. Дульнєва, І. Єременка, В. Синьова розглядаються загальні питання психологічного і педагогічного аспектів проблеми щодо дітей з порушеннями, передусім інтелектуального розвитку.

Результати досліджень з питань прикладного аспекту представлені також в роботах О. Гаврилова, А. Капустіна, В. Мачихіної, С. Ніколаєва, Т. Пороцької, Н. Тарасенко та інших.

Однак, незважаючи на значущість проблеми морального розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями та проведені раніше наукові дослідження, це питання й досі залишається недостатньо вирішеним. Моральне виховання учнів означеної категорії на основі занять фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання, на нашу думку, є малодослідженим, що й зумовило вибір теми магістерської роботи **«Моральне виховання учнів молодших класів з порушеннями інтелекту засобом фольклорних творів»**.

Зв'язок роботи з науковою темою кафедри. Дослідження виконано в межах наукової теми міжвідомчої лабораторії корекційно-реабілітаційних технологій кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка: «Корекційно-реабілітаційна діяльність в сучасному освітньому просторі» (державний реєстраційний номер 0121 U 09109).

Мета дослідження – теоретично узагальнити та експериментально перевірити ефективність впливу фольклорних творів на стан моральної вихованості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

1. Провести теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження.
2. Визначити критерії та рівні моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку.
3. Розширити та доповнити методика проведення позакласних корекційно-виховних занять на моральну тематику з використанням фольклорного матеріалу.
4. Експериментально перевірити вплив занять фольклорного гуртка на стан моральної вихованості учнів зазначеної категорії (в умовах інклюзивного навчання).

Об'єкт – процес морального виховання учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку.

Предмет – моральне виховання учнів молодших класів з порушеннями інтелекту засобом фольклорних творів.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у визначенні критеріїв та рівнів моральної вихованості учнів з інтелектуальними порушеннями; адаптації існуючих та розробленні нових діагностичних завдань; розширенні та доповненні методики проведення позакласних корекційно-виховних занять на моральну тематику з використанням фольклорного матеріалу.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в можливості застосування розроблених план-конспектів занять фольклорного гуртка на моральну тематику; використанні розроблених та адаптованих діагностичних завдань на визначення рівня моральної вихованості дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку.

Апробація результатів дослідження здійснено на: VI Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (25 листопада 2020 року, м. Суми); VIII Міжнародній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (19 травня 2021 року, м. Суми); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (24 листопада 2021 року, м. Суми).

Публікації. Основний зміст та результати дослідження висвітлені в 3 публікаціях.

Структура. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загального висновку, списку використаних джерел (83), 5 додатків на 23 сторінках. У роботі міститься 2 таблиці та 3 рисунки. Загальний обсяг магістерської роботи складає – 116 сторінок, з них – 85 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

1.1. Науково-педагогічний аналіз поняття «моральне виховання»

Одним із найбільш важливих напрямків у корекційно-виховному процесі є моральне виховання школярів, змістом якого є формування моральної свідомості особистості, через засвоєння дитиною загальноприйнятих морально-етичних категорій, моральних цінностей, переконань, норм і принципів формування моральних якостей, навичок і звичок культурної поведінки. Моральне виховання школярів із порушеннями інтелектуального розвитку є досить складним і тривалим процесом, який охоплює весь період дитинства і триває в дорослому житті.

Аналіз науково-педагогічної літератури з проблем морального виховання показав, що значення термінів «мораль» і «етика» протягом тривалого часу ототожнювалися. У процесі історико-культурного розвитку під поняття «мораль» суспільство почало розуміти його як реальні явища (звичаї суспільства, усталені норми поведінки, оціночні уявлення про добро, зло, справедливість тощо). Поняття «етика» визначається як наука, що вивчає мораль. Виходячи з цього, мораль розглядається як цілеспрямоване формування моральної свідомості, розвиток моральних почуттів і формування звичок і навичок моральної поведінки людини, а моральне виховання – як цілеспрямоване формування у дітей етичних норм, формул спілкування і правил поведінки прийнятих в суспільстві.

Т. Білоусова вважає, що одним із пріоритетних завдань виховання дітей молодшого шкільного віку є створення таких організаційно-педагогічних умов у навчальному закладі, які сприятимуть формуванню духовно-моральної особистості. При цьому в основі повинні лежати духовні і культурні традиції народу [3].

На думку П. Трошина, виховання – це процедура цілеспрямованого розвитку і становлення людини як особистості. Дослідник вважає, що це ретельноструктурований і контрольований вплив педагогів на вихованців, а метою виховання, як керованого процесу є формування затребуваної та цінної для суспільства людини. Саме тому, виховання моральності і моралі П. Трошин визначає як комплексний процес становлення:

- моральних переконань (виховання з молодшого віку терплячості, гуманності, добродушності і співчуття до ближніх);
- моральної позиції (це здатність проявляти безстрашність і силу волі в подоланні різних життєвих обставин, безкорисливість і благородство, вміння розрізняти межу між поганим і хорошим);
- моральних почуттів (до них відносять честь, почуття обов'язку, вміння нести покладену відповідальність, це і любов до батьківщини, і повага до старших);
- моральна поведінка (це вихованість, вміння себе вести, прояв лагідності і слухняності) [75].

У педагогіці існують різні ознаки для класифікації видів виховання. За формами або інституціональними ознаками виділяють:

- сімейне;
- шкільне;
- релігійне;
- дизсоціальне;
- пенітенціарне та інші (залежно від того інституту соціалізації, де особистість у найбільшій мірі приймає умови і цінності життя).

За змістом, виховання, як таке, ділиться на:

- розумове;
- трудове;
- фізичне.

За домінуючим принципом і стилем відносин виділяють:

- авторитарне;

- ліберальне (вільне);
- демократичне.

Якщо в основу класифікації видів виховання взяти сам об'єкт, то науковці виділяють:

- ідейно-політичне виховання;
- статеве;
- естетичне;
- патріотичне;
- правове;
- екологічне;
- моральне [9].

На нашу думку, відповідно до проблеми дослідження, одним із першочергових завдань є розгляд найбільш важливих сторін поняття «моральне виховання».

У системі освіти, моральне виховання – це цілеспрямований процес взаємодії педагогів і вихованців, спрямований на формування гармонійної особистості, на розвиток її ціннісно-сміслової сфери, за допомогою повідомлення їй моральних базових цінностей [20].

М. Болдирєв під «моральними цінностями» розуміє основоположні в стосунках людей один до одного, до своєї сім'ї і суспільства принципи і норми, що засновані на критеріях добра і зла, неправди та істини [5].

На переконання П. Підласого, поняття «моральне виховання» розкриває цілеспрямований та систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою формування в них моральних якостей, які відповідають вимогам суспільної моралі [55]. У низці випадків це позначається певними історично складеними нормами, засадами і вимогами по певній поведінки людини, її відношення до базових понять таких як, суспільство, праця, людина.

Основу формування відповідних моральних якостей складають загальнолюдські цінності, усвідомлювані і прийняті в певний історичний

момент часу. На новітньому етапі розвитку соціума, поряд із загальноприйнятими якостями, такими як честь, совість, борг, працьовитість, повага до старших, з'являються нові, пов'язані з сучасним розвитком суспільства. До них відносять такі якості, як інтернаціоналізм, повага до держави, повага до органів державної влади, шанобливе ставлення до державної символіки (прапор, герб, гімн), громадянський обов'язок, небайдужість до подій, що відбуваються в країні та інше [53].

У педагогічному словнику моральне виховання трактується, як процес формування моральних якостей, рис характеру, навичок і звичок поведінки [15]. Безсумнівно, в процесі формування моральних якостей, характерних специфічних проявів в поведінкових реакціях дітей, що розглядаються через систему відповідних навичок і звичок поведінки, повинні бути задіяні всі інститути соціалізації, починаючи з сім'ї, шкіл, освітньо-реабілітаційних центрів і закінчуючи інститутами соціальних і виробничих відносин.

На нашу думку, зовнішнім проявом освоєння моральних позицій дитиною буде відповідність висунутих до неї вимог з боку суспільства в певний проміжок часу, відповідно до соціальної ситуації розвитку.

Внутрішнім критерієм для людини в прийнятті таких позицій є почуття совісті, яке визначає подальші реакції на події, що відбуваються в її життєдіяльності.

І. Каіров вважає, що проявом внутрішньої позиції по відношенню до певних вчинків і дій буде стан морального задоволення або каяття, занепокоєння чи докорів сумління в особі [22].

В інших довідникових джерелах (словник С. Ожегова) моральне виховання розглядається, як виховання внутрішніх, духовних якостей, якими керується людина, а також етичні норми; правила поведінки, що визначаються цими якостями [47].

Як бачимо, моральне виховання, перш за все, розглядається, як певні навички поведінки, прищеплені в сім'ї, душевні і духовні якості, які необхідні

людині для взаємодії в соціальному співтоваристві. Іншими словами, це ступінь прийняття даних форм і правил поведінки самою людиною.

С. Козлова і Т. Кулікова розглядають моральне виховання, як цілеспрямовану взаємодію дорослого і дитини з метою формування в останньої моральних почуттів і якостей, засвоєння моральних норм і правил, розвиток моральних мотивів і навичок поведінки. Дослідниці вважають, що результатом морального виховання є поява й утвердження в особистості певного набору моральних якостей. І чим міцніше сформовані ці якості, чим менше відхилень від прийнятих в суспільстві моральних засад спостерігається у особистості, тим вище оцінка її моральності з боку оточуючих [27].

Аналіз робіт Ф. Сохіної, В. Ядешко свідчать про те, що в поняття морального виховання дослідниці включають формування у дітей моральних почуттів, позитивних навичок і звичок поведінки, моральних уявлень і мотивів поведінки. Для всіх моральних норм, як вважають вчені, характерним є закріплення соціального способу поведінки. При цьому показником сформованості розуміння моральної норми буде засвідчення того, що дитина усвідомлює і може пояснити причини й підстави для чого необхідно дотримуватися тієї чи іншої норми [68].

Схожі погляди знаходимо в науковців Л. Болотіної, С. Баранова, Т. Комарової, які вважали, що моральне виховання – це розвиток і формування якостей особистості, які характеризують її ставлення до самої себе, інших людей і різновидів діяльності [6].

Досвід моральної поведінки дитини складається в процесі її спілкування з дорослими і закріплюється в різних спільних видах діяльності і взаємовідносин з однолітками.

Отже, основним стрижнем у загальній системі всебічного розвитку особистості дитини є моральне виховання. Моральне виховання є процесом, спрямованим на цілісне формування і розвиток особистості школяра й

передбачає становлення його відносин до Батьківщини, соціуму, колективу, місцевої громади, людей, а також, до праці, своїх обов'язків і до самого себе.

За даними Л. Божович і Т. Коннікової, важливо пробудити у дітей бажання помічати, що ж можна зробити, щоб життя стало краще. На їхню думку, завдання морального виховання полягає в тому, щоб соціально-важливі вимоги суспільства педагоги перетворили у внутрішні стимули особистості кожної дитини. До них науковці відносять – борг, честь, совість, гідність [5].

Розглядаючи моральне виховання, М. Ковальов, Б. Райський, М. Сорокін розрізняють кілька аспектів:

1) здійснення узгоджених виховних впливів педагога та колективу школярів у розв'язанні певних педагогічних задач, а всередині класу – єдність дій всіх учнів;

2) використання прийомів формування навчальної діяльності;

3) під системою морального виховання розуміється також взаємозв'язок і взаємовплив моральних якостей та особистісних якостей у дітей;

4) сутність системи морального виховання відображається в послідовності розвитку тих чи інших якостей особистості у міру зростання і розумового дозрівання дітей [25].

Аналіз наукових робіт привів нас до висновку, що процес морального виховання є досить тривалим і необхідно враховувати вікові особливості дітей (дитини), форми, методи і технології, оптимальні для усвідомлення певних понять і оволодіння їх змістом. Більшість дослідників прийшли до думки, що головне завдання морального виховання полягає в тому, щоб сформувати у підростаючого покоління (в тому числі й осіб з порушеннями інтелектуального розвитку) системи життєвих цінностей, моральних стосунків, стійкої моральної поведінки, активної життєвої позиції та моральних почуттів.

На думку Т. Колосової та Л. Кузнецової, моральне виховання – це процес формування моральних якостей, рис характеру, навичок і звичок

поведінки. Т. Колосова, Л. Кузнєцова вважають, що основна базова категорія морального виховання – це поняття морального почуття (постійного емоційного відчуття, переживання, реальних моральних відносин і взаємодій). На переконання дослідників, людина повинна свідомо прийняти базові національні цінності, норми взаємин, сформувати й дотримуватись негативної позиції по відношенню до аморальних вчинків, лицемірства, порушення правопорядку тощо. Виходячи з відповідних життєвих умов, школярі повинні вміти здійснювати моральний вибір, наміри, дії та вчинки, при цьому створювати якусь систему самообмежень, які конструктивним чином вплинуть на ступінь прийняття людини суспільством [28].

Д. Григор'єв у своїх працях визначає моральне виховання, як активний життєвий процес відносин, взаємодій, діяльності, спілкування і подолання протиріч. Це процес постійних і систематичних рішень, виборів вольових дій на користь моральних норм, процес самовизначення і самоврядування відповідно з ними [16].

Подібна позиція призводить до розуміння сенсу морально-вольових зусиль при виконанні певних дій (наприклад, ігрових, навчальних, трудових) та громадських обов'язків. Незважаючи на обставини, людина повинна вміти долати життєві труднощі і намагатися доводити почату справу до її логічного завершення.

На думку Н. Щуркової, результатом морального виховання – є моральна вихованість, яка виражається через сукупність позитивних моральних якостей, таких як: доброзичливість, дисциплінованість, чесність, працелюбність, відповідальність, емпатичність та інші. Тобто, підтримання інтересу до людей, оптимістичність, довірливість при встановленні взаємовідносин, добре ставлення і прихильність до кого-небудь, любов до самого процесу праці та усвідомленість значущості своїх трудових дій у соціумі є показники моральної вихованості людини. Безсумнівно, схильність допомагати нужденним, незважаючи на особисті обставини, проявляти безкорисливість, терпимість і великодушність, вміти співпереживати

емоційному стану іншої людини і розглядати вчинки з позиції іншої людини, є також невід'ємними показниками моральної вихованості особистості [83].

Відповідно до наших переконань, необхідно розглянути характеристики моральних якостей, які можуть стати основою моральної вихованості у дітей молодшого шкільного віку:

- дружелюбність – це риса характеру людини, і манера його поведінки;

- дисциплінованість – риса характеру, яка вироблена й стала звичкою, певною схильністю людини до дотримання правил роботи і норм поведінки;

- відповідальність – це особливе ставлення між людськими вчинками (людей, інститутів) і намірами;

- працелюбність – ця риса властива людині, яка прагне, бажає та схиляється до трудової діяльності, відчуває насолоду від процесу і результату роботи;

- чесність – це моральна якість людини, що відображає одну із найважливіших вимог моральності;

- емпатичність – це співпереживання емоційному стану іншої людини [78].

Моральна вихованість матеріалізується в суспільно-ціннісній властивості і якості особистості, проявляється у відносинах, діяльності, спілкуванні.

На нашу думку, моральне виховання буде ефективним тоді, коли його наслідком стає моральне самовиховання, тобто цілеспрямований вплив індивіда на самого себе з метою вироблення бажаних рис характеру. Також позитивний вплив має і самовдосконалення, тобто процес поглиблення загального морального стану особистості, піднесення всього способу життя, підняття його на щабель вищої якості особистості [31; 32; 33; 39].

Відповідно до теорії педагогіки специфіка процесу морального виховання обумовлена наступними складовими:

– змістом – суспільною мораллю, необхідністю впровадження норм громадської моральної свідомості в індивідуальну свідомість і поведінку кожної дитини;

– своєрідністю цілей, змісту, проявів моральної вихованості або навпаки, невихованості;

– залученістю до процесу таких напрямків виховання, як розумове, трудове, цивільне, естетичне, фізичне, економічне, правове, екологічне та інші [43].

Моральне виховання особистості – це складний і багатогранний процес, до складу якого долучені виховні та соціальні явища. І. Підласий вважає, що основними завданнями морального виховання є:

1. Формування моральної свідомості.
2. Виховання і розвиток моральних почуттів.
3. Вироблення умінь і звичок моральної поведінки [55].

Аналіз роботи І. Харламова свідчить, що при моральному вихованні важливе значення відіграє відношення особистості до певного об'єкта. Зокрема, в зміст морального виховання входять такі показники особистості людини по відношенню до певного об'єкту:

1. По відношенню до Батьківщини (патріотизм) – любов до своєї країни, історії, літератури, звичаїв, мови тощо.

2. По відношенню до праці (працьовитість) – передбачає наявність потреби в творчій праці, розуміння користі праці для себе і суспільства, наявність трудових умінь і навичок і потреба в їх вдосконаленні.

3. По відношенню до суспільства (колективізм) – вміння узгоджувати свої бажання з бажаннями інших, вміння координувати свої зусилля з зусиллями інших, вміння підкоряться і керувати іншими.

4. По відношенню до себе – самоповага, повага інших, наявність свідомості громадського обов'язку, чесність і правдивість, моральна чистота, скромність.

5. По відношенню до інших людей – гуманність та людинолюбство [78].

В. Репкін вважає, що процес морального виховання включає в себе наступні показники:

- розвиток усвідомлення своєї взаємозалежності з суспільством, важливості узгодження своїх вчинків з цінностями та інтересами суспільства;
- засвоєння і прийняття особою моральних ідеалів і принципів суспільства;
- створення системи моральних переконань за допомогою ознайомлення з моральними знаннями та діями з наступним їх прийняттям;
- вироблення стійких моральних почуттів, виховання в учнів розуміння того, що взаємоповага між людьми є важливою складовою рисою, яка необхідна для успішної життєдіяльності;
- формування стійких моральних звичок [57].

Т. Чиркова зазначає на тому, що необхідно звертати увагу на моральне виховання саме учнів молодшого шкільного віку, тому, що в цьому віці дитина найбільш зорієнтована на засвоєння моральних знань, які є регулятором її поведінки і мотивів. Від того як буде вихований молодший школяр в моральному відношенні, залежить не тільки його подальше успішне навчання в школі, але і формування життєвої позиції [81].

Отже, моральне виховання – це процес взаємодії, який спрямований на формування у дітей понять совісті та моралі, правил і принципів життя в суспільстві, а також розвиток благородства, чуйності і поваги. Моральне виховання може відбуватися тільки, як комплексна організація всієї життєдіяльності школярів, їх взаємовідносин з іншими людьми, проведення ними вільного часу, трудова діяльність дітей.

Моральне виховання якісно впливає на формування особистості, яке поєднує в собі етику, мораль, почуття обов'язку, совість, а також підтримку суспільних цінностей. Сформованість вищезазначених рис і якостей в школяра свідчить про правильне організований процес морального виховання.

У молодшому шкільному віці, завдяки фазі формування особистості, в дітей цього віку активно формуються моральні почуття і моральні якості саме в процесі морального виховання. Учень у цей віковий період здатний адекватно сприймати і усвідомлювати відносини між ним і оточуючими його людьми, навколишнім світом, мотиви поведінки в тій чи іншій ситуації, вміє здійснювати моральні оцінки. Все це сприяє формуванню в дітей міцних моральних переконань.

Л. Божович розуміє моральне виховання, як формування моральних якостей особистості, що формуються поетапно. Зокрема:

1 етап – правильна організація життєдіяльності дитини, досвід позитивного і соціально-прийнятної поведінки дорослого;

2 етап – виховання морально-цінних мотивів поведінки, які забезпечують позитивне ставлення дитини до власної поведінки на основі прийнятих соціальних форм і закріплення цих способів поведінки через вироблені звички;

3 етап – формування системи стійких мотивів поведінки в спрямованості особистості через домінуючий морально-ціннісний мотив;

4 етап – формування моральної стійкості особистості на основі постійно діючих мотивів поведінки, через формування і розвиток моральних почуттів і переконань;

5 етап – формування у дитини переконань і ідеалів, що відповідають вимогам суспільства в певний історичний момент часу;

6 етап – формування громадської активності на основі системи моральних переконань і ідеалів [5].

На думку Н. Дідівських, В. Калішенко, С. Козлової та інших дослідників, показник моральної вихованості – це характер ставлення до людей, до природи і до самого себе. З гуманістичних поглядів, моральне виховання проявляється в співчутті, співпереживанні, чуйності, доброті тощо. Серед особистісних показників морального виховання в дітей молодшого шкільного віку можна виділити наступні сформовані моральні

якості: чесність, сміливість, ввічливість, скромність, відповідальність, емпатичність, дбайливість, доброзичливість, поважність, працелюбність і дисциплінованість [26; 27].

Для вдосконалення моральних якостей учнів початкових класів, як правило, використовують такі методи морального виховання, як:

- словесні (розповідь, бесіда, особистий приклад, який передає певну моральну позицію авторитетного дорослого);
- практичні (туристичні походи, олімпіади та конкурси різного рівня, спартакіади, екскурсії, організація спільної трудової діяльності, метою якої є досягнення певної спільної мети);
- наочні (відвідування музеїв, виставок, організація тематичних стендів, стіннівок тощо) [67].

Аналіз робіт С. Смирнова, І. Котової, Е. Шиянова свідчать про те, що педагоги підбирають такі способи і форми організації морального виховання, які, на їхню думку, будуть найбільш ефективно формувати моральні якості молодшого школяра згідно його індивідуально-психологічних особливостей.

Г. Щукіна пропонує власну кваліфікацію, в якій методи морального виховання диференціюються на:

- методи формування свідомості школяра (доповідь, приклад, розповідь, пояснення тощо);
- методи організації діяльності та формування досвіду поведінки (вправи, доручення, спеціально розроблені виховуючі ситуації та їх аналіз);
- методи стимулювання моральної свідомості та поведінки (заохочення, покарання, змагання) [82].

Щодо якості показників сформованості моральних якостей, Р. Буре виокремлює наступні показники:

- готовність самостійно вирішувати ситуацію морального вибору, приймати відповідальність за своє рішення;
- стійкість моральних якостей, що проявляється в можливості перенесення сформованих в певних життєвих ситуаціях моральних поглядів,

відносин і способів поведінки в нові, які раніше не мали місця в житті людини, ситуації;

- прояв стриманості в ситуаціях, коли людина негативно реагує на морально значущі для неї події;

- виникнення морального конфлікту, як наслідку усвідомлення моральної неспроможності окремих поглядів, вчинків, дій тощо [8].

Таким чином, у нашому дослідженні під моральним вихованням учнів молодшого шкільного віку ми розуміємо процес засвоєння заданих суспільством зразків поведінки, в результаті якого зазначені взірці стають регуляторами (мотивами) поведінки дитини. Результатом морального виховання є моральна вихованість, яка проявляється в сукупності певних позитивних моральних якостей в учнів початкової школи до своїх обов'язків, до діяльності, до однокласників та інших людей.

Скоординованість дій всіх суб'єктів освітнього процесу з використанням різних форм, методів, засобів і прийомів морального виховання сприяє вдосконаленню таких основних моральних якостей, як дисциплінованість, чесність, відповідальність, доброзичливість, працелюбність, емпатичність у школярів початкових класів.

1.2. Психолого-педагогічні особливості молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку

На сучасному етапі розвитку педагогіки під інтелектуальними порушеннями розуміється група синдромів органічної природи, що виявляються вираженим загальним психічним недорозвиненням з переважною недостатністю інтелектуальних здібностей [50].

Розглядаючи проблему формування навичок спілкування у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку, вчені звертають увагу, перш за все, на дітей з легким ступенем, так як значне зниження інтелекту,

грубі порушення пізнавальної діяльності і мовлення у дітей з помірним і важким ступенями вираженості інтелектуальних порушень не дозволяють говорити про повноцінний розвиток комунікації. Діти з легким ступенем інтелектуального недорозвинення складають основну масу учнів спеціальних закладів середньої освіти.

М. Певзнер виділила п'ять основних форм олігофренії:

- неускладнену;
- з переважанням процесів збудження або гальмування;
- зі зниженням функцій аналізаторів;
- з психопатоподібною поведінкою;
- з вираженою недостатністю лобових відділів кори головного мозку.

Кожна з форм має цілу низку специфічних ознак, обумовлених структурою дефекту, але також виявляються й загальні особливості, які слугують підставою для їх об'єднання в певну категорію дітей з відхиленнями в розвитку, а отже, й для навчання в спеціальних закладах середньої освіти або інклюзивних класах загальноосвітніх шкіл.

М. Певзнер і Б. Пінський до таких загальних особливостей відносили суттєві відхилення в розвитку в дітей всіх вищих психічних функцій та особистісної сфери [49; 54].

Перебіг і розвиток різних психічних процесів залежать від змісту, структури, мотивів, цілей і засобів здійснення діяльності. Своєрідність особистості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями обумовлено тим, що в процесі аномального розвитку в них формується якісно своєрідна будова діяльності. Те, що нормо-типових дітей засвоюється в дошкільному віці, в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку формується значно пізніше і тільки в процесі спеціального навчання [59].

Наприклад, порушення уваги, що є важливим компонентом діяльності, на думку С. Лієпіня, є одним з характерних симптомів інтелектуального порушення. Дослідження науковця вказують на те, що в молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку домінуючою є мимовільна увага,

на відміну від їх нормо-типових однолітків, у яких на перший план виступає довільна увага [42].

Загальний рівень розвитку уваги в учнів зазначеної категорії низький. Це проявляється в тому, що діти не помічають суттєвих елементів зображень, не розуміють, не засвоюють і не усвідомлюють те, що їм повідомляє вчитель, неточно розуміють завдання, помиляються при виконанні однотипної роботи. Варто зауважити, що допущені дітьми з порушеннями інтелекту помилки носять нестабільний характер, який вказує саме на недостатність уваги, а не на незнання або невміння.

Вказані особливості дітей з інтелектуальними порушеннями, М. Певзнер пов'язує з патологічною інертністю нервових процесів, тобто з порушеннями їх рухливості, балансу між процесами збудження і гальмування [49].

Пам'ять цих дітей відрізняється повільністю процесу запам'ятовування, швидкістю забування, неточністю відтворення й епізодичною забудькуватістю. За даними В. Синьова, М. Матвеева та О. Хохліної, в учнів з інтелектуальними порушеннями страждає, як логічна, так і механічна пам'ять, її обсяг, а також продуктивність, як довільного, так і мимовільного запам'ятовування. У порівнянні з нормо-типовими однолітками, відмінною рисою пам'яті дітей з порушеннями інтелекту є недостатня повнота, недостатня точність, послідовність тощо. Наприклад, виклад матеріалу в логічній послідовності при ненавмисному сприйнятті зазвичай являє собою суму невпорядкованого пригадування, де проявляються характерні порушення мовлення та мислення. Але при будь-якому типі відтворення матеріалу, що запам'ятовується, відзначається велика кількість замінів, доповнень, хоча до більш старшого віку кількість помилок скорочується.

Подібні особливості пам'яті значно ускладнюють навчальний процес і пізнавальну діяльність у цілому. Формування навичок і вмінь, придбання нових знань і їх використання в будь-якому виді діяльності неможливе без

використання пам'яті. Вкрай складним у таких умовах для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку стає і формування уявлень [2; 70].

Мислення дітей означеної категорії розвивається за тими ж законами, що і в дітей з нормо-типовим розвитком:

- у дітей з порушеннями інтелекту формуються ті ж види мислення, що й в однолітків у нормі – наочно-дійове, наочно-образне, словесно-логічне;
- формуються ті ж самі мисленнєві операції: аналіз, синтез, порівняння та узагальнення.

Варто наголосити, що існують певні специфічні риси, які характеризуються уповільненим темпом розвитку, в більш пізніх термінах початку і в подовженості етапів становлення мислення. Недорозвинення аналітико-синтетичної діяльності проявляється в безсистемності та непослідовності аналізу, коли учні безладно, по декілька разів відмічають і називають несуттєві властивості предмета, залишаючи при цьому без уваги головні деталі. Наслідком такого аналізу є відповідно і неадекватний, неякісний синтез. Труднощі аналізу і синтезу поглиблюються бідним словниковим запасом учнів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку. Відсутність у їхньому активному словнику слів і термінів, необхідних для характеристики об'єкта, порушує цілісність їхнього сприйняття і формування уявлень про певний об'єкт чи предмет вивчення [2; 49].

Іншою особливістю мисленнєвої діяльності школярів із порушеннями інтелектуального розвитку є зниження можливостей узагальнення, тобто конкретність мислення. У процесі навчання це проявляється в тому, що діти не якісно усвідомлюють та засвоюють правила і загальні поняття.

Для учнів з інтелектуальними порушеннями також характерною є непослідовність і безсистемність мислення, яка може бути обумовлена порушенням цілеспрямованості діяльності, в'язкістю інтелектуальних процесів, їх схильністю до «залипання» на не суттєвих дрібницях чи деталях [23].

За даними О. Калмикової, значні порушення в дітей з порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку відбуваються при здійсненні ними операцій порівняння. Учні молодших класів спеціальних закладів середньої освіти зазвичай звертають увагу на ті ознаки, які відрізняють один предмет від іншого, а не знаходять спільні риси в досліджуваних об'єктах. На думку дослідниці, з цим пов'язані подальші труднощі в класифікації.

Також значні труднощі такі діти відчувають при порівнянні уявних образів, при оперуванні уявленнями і поняттями. Оволодіння абстрактним мисленням в школярів молодших класів є ускладненим, що спричинює серйозні труднощі у встановленні навіть простих причинно-наслідкових зв'язків, особливо у випадках, коли аналізоване поняття знаходиться поза життєвим досвідом дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку [23].

Дітей означеної категорії також характеризує і слабкість регулюючої ролі розумової діяльності. Дитина з порушеннями інтелекту в молодшому шкільному віці, як правило, не обдумує своїх дій, не передбачає майбутнього результату. Як бачимо, мислення у таких осіб не виступає в якості регулятора, й відповідно не може передбачити кінцевий підсумок своєї діяльності. Зазначена особливість мислення тісно пов'язана із ще однією рисою – критичністю. Учні із порушеннями інтелектуального розвитку не розуміють значення та важливості самоперевірки й відповідно не прагнуть до її здійснення. Такі діти не вмотивовані до покращення якості навчання й не висловлюють бажання покращити вже досягнуті успіхи. Деяким учням взагалі не властиво сумніватися в правильності своїх припущень, висновків і дій.

В. Синьов, М. Матвєєва, О. Хохліна вважають, що причиною подібних недоліків та інших негативних особливостей особистості молодших школярів із порушеннями інтелектуального розвитку потрібно шукати не тільки в органічному ураженні центральної нервової системи, але і в суспільних

умовах їх виховання і навчання. Розвиток особистості таких дітей є однією із найбільш важливих і складних завдань спеціальних шкіл для осіб із порушеннями інтелектуального розвитку [63].

Низка дослідників (В. Бондар, А. Висоцька, І. Дмитрієва, О. Гаврилушкіна, А. Катаєва, С. Миронова, Н. Макарчук, Н. Морозова, В. Синьов, Н. Соколова, Е. Стребелева, М. Супрун, О. Чеботарьова та інші) вважають, що адекватний розвиток особистості молодших школярів з інтелектуальними порушеннями ускладнюється цілим рядом факторів. Один із них – незрілість емоційної сфери в таких дітей. У школярів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку, в залежності від клінічних форм інтелектуального недорозвинення, можливі як швидкі зміни нестійких полярних емоцій, так і затягнутість, інертність емоційних реакцій, але в будь-якому випадку дітям складно їх контролювати [7; 12; 13; 19; 61; 62; 63; 64].

Багато дослідників (С. Кривошея, К. Рейда, І. Татьянчикова, К. Гороп, К. Турчинська та інші) вказували на те, що від глибини порушення емоційно-вольової сфери залежить інтелектуальна неповноцінність дітей з олігофренією [70; 71; 72; 74]. У молодшому шкільному віці для таких осіб характерні безініціативність, несамостійність, сугестивність, слабка мотивація. Доволі часто спостерігається неадекватно завищена самооцінка, але у деяких дітей можливі прояви і надмірно заниженого погляду на самого себе. Це можливо в тих випадках, коли дитина постійно стикається з негативною оцінкою з боку дорослих.

О. Чеботарьова вважає, що позитивна думка дорослого, його підтримка є дуже важливою для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, тому велике значення в формуванні позитивних якостей особистості дитини з відхиленнями в розвитку, почутті впевненості в своїх діях – належить вчителю [78].

С. Миронова, Н. Макарчук, Н. Морозова, В. Синьов, Н. Соколова, Е. Стребелева, М. Супрун та інші вважають, що поступово, з процесом дорослішання дітей домагання дітей означеної категорії та їх самооцінка

стають більш адекватними і реалістичними. Вже у старших класах більшість таких дітей здатні об'єктивно оцінити власні можливості.

Важлива роль вчителя і при формуванні в учнів з порушеннями інтелектуального розвитку позитивного ставлення до навчальної діяльності. Негативне відношення до навчання в дітей із порушеннями інтелекту в молодших класах проявляється в одиничних випадках.

У школярів молодших класів з порушеннями інтелекту спостерігається, переважно, байдуже і зовні позитивне ставлення до навчальної діяльності, в той час як усвідомлено-позитивне відзначається тільки в деяких школярів.

Вище зазначений фактор негативно впливає на весь хід навчання і виховання дітей із інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку. Порушення розвитку психічних процесів у таких осіб має значний вплив на їхній спосіб життєдіяльності, але, на нашу думку, не можна вважати патологічний розвиток особистості таких осіб фатальним і наперед визначеним.

При обліку індивідуальних особливостей дітей з порушеннями інтелектуального розвитку в процесі навчання і виховання може бути досягнута їх успішна соціалізація і адаптація до навколишнього світу. Л. Виготський наголошував на тому, що центральним питанням проблеми інтелектуального недорозвинення є співвідношення інтелекту й афекту, але не просто як явища залежності першого від другого, а як складного процесу їх внутрішніх взаємозв'язків [14].

Таким чином, діти з порушеннями інтелектуального розвитку диференціюються на декілька груп: 1) особи, які мають легкий ступінь інтелектуального недорозвинення; 2) особи, які мають помірний ступінь порушення інтелектуального розвитку; 3) особи, які мають важкий ступінь інтелектуального порушення; 4) особи, які мають глибокий ступінь інтелектуального недорозвинення.

Основну масу дітей з порушеннями інтелекту, які відвідують спеціальні заклади середньої освіти або навчаються в інклюзивних класах

складають діти з легким ступенем інтелектуального порушення в розвитку. Серед них є особи які мають неускладнену форму олігофренії. А також є діти в яких переважають процеси збудження або гальмування, знижена функція аналізаторів, із психопатоподібною поведінкою та вираженою недостатністю лобових відділів кори головного мозку.

Необхідно зазначити, що порушення, викликані органічним ураженням центрально нервової системи, різноманітні і зачіпають як інтелектуальну, так і емоційно-вольову сфери діяльності. З самого народження у цієї категорії дітей спостерігається затриманий і недостатній розвиток психічних функцій, який без спеціального впливу педагогів-дефектологів з кожним роком буде все більш відставати й відрізнятися від нормо-типового.

1.3. Фольклор як педагогічний інструмент морального виховання учнів із інтелектуальними порушеннями

Народна культура та мистецтво українців справедливо вважаються одними з найбагатших надбань культурної спадщини європейських націй. Обличчя українського фольклору визначають багатогранність жанрів і досконалість форм, поетичність і вишуканий ліризм, глибока філософічність і нестримний запал.

Логічним, на нашу думку, буде запитання, що ж під поняттям «фольклор» розуміють науковці? За даними довідникової літератури, слово «фольклор» походить від англійського «folk-lore» і дослівно означає «народна мудрість», «народні знання». Фольклор – це міжнародний термін, вперше введений в науку в 1846 році вченим Вільямом Томсоном і позначає різні прояви народної духовної культури.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки активно використовуються синоніми поняття «фольклор», такі як: народна поетична творчість, народна поезія, народна словесність. Назвою «усна народна

творчість» підкреслюють усний характер фольклору та його відмінність від писемної літератури. Назва «народно-поетична творчість» вказує на художність, як на ознаку, за якою відрізняють фольклорний твір від вірувань, звичаїв і обрядів. Таке позначення ставить фольклор в один ряд з іншими видами народної художньої творчості і художньої літератури [10; 48].

Фольклор – складне, синтетичне мистецтво. Нерідко в його творах поєднуються елементи різних видів мистецтв – словесного, музичного, театрального. Його вивчають різні науки – історія, психологія, соціологія, етнографія. Воно тісно пов'язане з народним побутом і обрядами. Не випадково, вчені підходили до фольклору широко, записуючи не тільки твори словесного мистецтва, а й фіксуючи різні етнографічні деталі і реалії селянського побуту. Таким чином, вивчення фольклору стало своєрідною галуззю народознавства.

Наука, що вивчає фольклор, називається фольклористикою. Якщо у літературі під народною творчістю розуміють не тільки письмову художню творчість, а й словесне мистецтво взагалі, то фольклор – це особлива частина літератури, а фольклористика, таким чином, є частиною літературознавства.

Фольклор – це також усна словесна творчість. Їй притаманні властивості мистецтва слова. Цим вона близька до літератури. Разом з тим вона має свої специфічні особливості: синкретизм, традиційність, анонімність, варіативність та імпровізацію.

За науковими даними, передумови виникнення фольклору з'явилися під час первісно-общинного ладу з початком формування мистецтва. Давньому мистецтву слова була властива утилітарність – прагнення практично впливати на природу і людські справи [10; 11].

Найдавніший фольклор знаходився в синкретичному стані (від грецького слова «synkretismos» – з'єднання). Синкретичний стан – це стан неподільності, нерозчленованості. Мистецтво ще було не відокремлене від інших видів духовної діяльності, існувало в поєднанні з іншими видами духовної свідомості. Пізніше, відбулося відділення художньої творчості

разом з іншими видами суспільної свідомості в самостійну галузь духовної діяльності.

Як правило, фольклорні твори анонімні. Їх автор – народ. Будь-яке з них створюється на основі традицій. Свого часу про специфіку фольклорного твору В. Белінський писав, що там немає знаменитих імен, адже автором словесності завжди є народ. Ніхто не знає, хто склав його прості і наївні пісні, в яких так природньо і яскраво відбилосся внутрішнє і зовнішнє життя народу або племені. За даними В. Белінського, пісня переходить з роду в рід, від покоління до покоління, і змінюється вона з часом: щось скоротиться, щось подовжиться, щось переробиться або з'єднається з іншою піснею, або складуть іншу пісню на додаток до неї – і на думку В. Белінського з пісень виходять поеми, автором яких може назвати себе тільки народ [48].

А. Сембрат відзначав, що автора в фольклорному творі немає не тільки тому, що відомості про нього, якщо він і був, втрачені, а й тому, що він випадає з самої поетики фольклору; він не потрібен з точки зору структури твору. У фольклорних творах може бути виконавець, оповідач, але в ньому немає автора, автора як елемента самої художньої структури [60].

Традиційна спадкоємність охоплює великі історичні проміжки – цілі століття. За даними А. Потебні, фольклор виникає з пам'ятних джерел і передається по пам'яті з вуст в уста наскільки вистачає пам'яті, але неодмінно пройшов крізь значний шар народного розуміння. Кожен носій фольклору творить в межах загальноприйнятої традиції, спираючись на попередників, повторюючи, змінюючи, доповнюючи текст твору. Традиційність, на переконання А. Потебні – найважливіша і основна специфічна властивість фольклору.

Будь-який фольклорний твір побутує у великій кількості варіантів. Під варіантом у довідниковій літературі розуміють кожне нове виконання фольклорного твору. Усні твори мають рухливу варіативну природу.

Характерною особливістю фольклорного твору є імпровізація. Вона безпосередньо пов'язана з варіативністю тексту. Імпровізація (у перекладі з

італійської «improvvisazione» – непередбачено, раптово) – створення фольклорного твору або його частин безпосередньо в процесі виконання. Дана особливість більшою мірою характерна для голосінь і плачів. Однак імпровізація не перечить традиції і перебуває в певних художніх рамках.

З огляду на всі ці ознаки фольклорного твору, наведемо гранично коротке визначення фольклору, дане Г. Батуриною, К. Лисовою та Г. Суворовою. За вченими, фольклор – це традиційна художня творчість народу. Він відноситься як до усного, словесного, так і до образотворчого мистецтва, як до старовинної творчості, так і до нової, створеної в новий час і тієї яка твориться в наші дні [1].

Протягом століть усна народна творчість була чи не єдиним засобом узагальнення життєвого досвіду українського народу, втіленням народної мудрості, світогляду та ідеалів. Фольклор став віддзеркаленням не тільки найважливіших подій в історії України, починаючи з княжої доби, а й зберіг численні архаїчні язичницькі мотиви і символи, які часто приховуються під покровом християнської традиції. Завдяки фольклорній спадщині ми можемо ознайомитися із побутом далеких і близьких поколінь українців, уявити їх свята і будні, сповнені магічних і захоплюючих обрядів.

Зразки української фольклорної традиції можна згрупувати у два блоки: музично-поетичні форми (пісні, думи, приспівки тощо) і прозові (казки, легенди, анекдоти тощо).

У свою чергу в рамках музично-поетичної творчості виділяють обрядовий фольклор, епічну та ліричну творчість. До обрядового фольклору зараховують календарні і родинно-обрядові пісні. До епічного – думи й історичні пісні та лірико-епічні (балади, співанки-хроніки). До ліричного – соціально-побутову й побутову лірику.

Одним із найдавніших пластів українського фольклору є замовляння – короткі міфологічні усні тексти, які використовувалися предками українців у господарстві, для відвертання лиха чи хвороби, а також як елемент приворотних чарів. До найдавніших зразків традиційного фольклору

зараховують обидві групи обрядових пісень – календарні (колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські, петрівчанські, жнивварські) та родинно-обрядові (пісні весільних і поховальних обрядів, хрестинні пісні).

Календарно-обрядовий фольклор поділяється на чотири цикли, що співвідносяться з порами року.

Зимовий цикл українського фольклору найповніше представлений і найбільш вживаний у сучасності. Це насамперед пісні, приурочені до Різдва Христового – колядки та пізнішого походження сценарії для вертепного різдвяного дійства. До зимового циклу також входять так звані щедрівки, структурно подібні до колядок, які співають на Щедрий вечір. Щедрівки особливо багаті на побажання щастя, здоров'я, достатку господареві дому, в який прийшли щедрувати.

Весняний фольклор представлений так званими веснянками або гаївками, масивом текстів для ігор, які грають на Великдень, вийшовши з церкви. У веснянках домінують мотиви пробудження природи і споріднений з ним мотив кохання. Ці пісні супроводжуються хороводами. Із давнішого пласту у весняний цикл входять також русальські пісні.

На дні літнього сонцестояння в українців з прадавніх часів припадали купальські свята та ігрища. Купальські святкування були пов'язані з танцями і співами й носили орґаїстичний характер. Зародилась ця традиція у ті часи, коли серед хліборобських племен на теренах України панував культ сонця і давніх язичницьких богів Ярила і Даждьбога. Згодом, уже в християнські часи, ці обряди наклалися на святкування великих релігійних свят: різдва Івана Хрестителя й верховних апостолів Петра і Павла. Петрівчанські пісні співались впродовж петрівки – посту перед святом верховних апостолів Петра і Павла. Основною темою петрівчанських пісень є кохання, одруження, шлюбне життя.

Жнивварські чи обжинкові пісні є складовими обрядів, пов'язаних із хліборобськими жнивами. Вони фактично завершують календарний цикл. Жнива хоч і є періодом важкої праці, але знаменують кінець хліборобського

року. Серед мотивів обжинкових пісень найважливішим є величання господаря і господині.

У комплексі обрядових пісень важливе місце займають також родинно-обрядові, які супроводжують перехідні або етапні моменти в житті людини. Це хрестинні, весільні пісні, а також народні голосіння – унікальне фольклорне явище в духовній культурі українського народу.

Найвизначнішою частиною українського усного епосу є думи. Це розгорнуті вокально-інструментальні композиції, виконання яких вимагає багаторічного навчання, неабиякого хисту і доброго знання традиції. Попередниками дум були биліни княжої доби, які на теренах України зазнали цілковитої трансформації і збереглись лише в європейській частині Росії. Фахівці пов'язують походження дум з такої давньої форми як ритуальний плач. Здебільшого думи розповідають про козацьке життя, війни із загарбниками, воєнні походи козаків в інші землі, побут родин козаків, які залишилися в Україні. У XVII–XIX століттях кобзарі та лірники – виконавці дум та історичних пісень об'єднувалися у так звані кобзарські братства/цехи. У таких цехах був свій статут і правила, жорстка субординація членів і визначений репертуар. Кобзарство з XVII століття було шанованою професією в Україні.

Наймолодшим родом пісенного фольклору є ліричні пісні та їх різновиди. Їх становлення відбулось у XVI – XIX століттях. Усі ліричні пісні групуються у два великі розряди: соціально-побутові і родинно-побутові. До першої групи належать зокрема козацькі, рекрутські, чумацькі, наймитські, емігрантські пісні. До родинно-побутових зараховують практично усі пісні про родинне життя, а також ті, що стосуються особистого життя людини (пісні про кохання, жіночу долю, сирітство, гумористичні, колискові, пісні дітей, молоді і дорослих).

Цікавими зразками побутової пісенності є також танкові (танцювальні, пісні до танцю) пісні та українські коломийки, що поділяються на групи «до танцю» і «до співу». Ця так звана «коломийкова» форма активно поширилась

у різних жанрах традиційного фольклору, прижившись також у професійній українській поезії.

До жанрової системи традиційного українського фольклору входять також драматичні форми (народна драма, вертеп), проза (байки, казки, новели, анекдоти, перекази, легенди) й афористичні жанри (прислів'я, приказки, загадки, тости, побажання та ін.).

Українська казка сягає своїм корінням у глибоку давнину, про що свідчать численні ознаки міфологічного світогляду і анімістичного уявлення про світ. Тематика українських казок надзвичайно різноманітна: казки про тварин і про природу, побутові і жартівливі, чарівні і пригодницькі. Архаїчні риси свідомості особливо яскраво відбиваються у фантастичних казках. Найчастіше вони розповідають про чудесні події, боротьбу добра і зла, випробування та подвиги на шляху до здобуття нареченої. Казки про тварин видаються дещо простішими порівняно з чарівними казками. Вони коротші за обсягом, мають сатиричне чи дидактичне звучання. Значна частина сюжетів походить ще з первісної доби, від тотемічних міфів, які пов'язували походження тієї чи іншої людської спільноти від тварини-тотема, що був покровителем роду і втілював душу померлого предка. Побутові казки, на відміну від фантастичних, ніби умисне підкреслюють буденність зображених персонажів та подій. У побутовій казці, як і в казці взагалі, добро завжди перемагає зло, проте, на відміну від дійсності, казковий герой (селянин-бідняк, наймит) завжди бере гору над своїм соціальним антиподом (багатцем). На пізніших стадіях розвитку побутові казки набули рис соціальної сатири. Їх об'єктом стали людські вади – скнарність, жіноча балакучість, лінь, перелюб тощо.

Щодо можливостей українського фольклору, зокрема казок про добро, зло, справедливість, як інструмента морально-етичного виховання підростаючого покоління, то у своїй скарбниці вони мають такі: «Як музика змудрував звірів», «Як москаль долотом рибу ловив», «Як було у давнину», «Як Микола був коровою», «Як Іван ошукав корчмарів», «Як Іванко-дурень

з королівною одружився», «Щастя і біда», «Чарівне горнятко», «Чарівна ліхтарня», «Чабанець», «Сірко», «Солдат і смерть», «Сліпий кінь», «Сестра-Зрадниця», «Півник і двоє мишенят», «Про сімох братів гайворонів і їхню сестру», «Про пана, що був конем», «Про маленького зайчика», «Крихітка-Хіврунька», «Кривенька качечка», «Казка про Іллю Муромця і Солов'я-розбійника», «Дванадцять синів і одна дочка», «Брати-близнюки Іван і Олекса», «Не відповідай на добро злом», «Казка про Яйце-Райце» та інші.

Український народ є автором багатьох переконливих прислів'їв та приказок про добро, зло, честь, працю тощо. Наприклад, «Скільки честі, стільки й почесі», «Залізо випробовується у вогні, а людина в біді», «Ноги годують швидкого коня, а людину насичують добрі слова», «Кінь барвистий зовні, а людина – зсередини», «Котла без сажі не буває, а людини – без думок», «Не будь лише сином свого батька, а будь людським сином», «Якщо народився людиною, треба нею й померти», «Скотина часто спотикається, а людина – помиляється», «На обличчі твоєму совість і чесність, а у вчинках твоїх людяність», «Як чоловік жінки не любить, то й добра лихою буде», «Чоловік красивий – на гріх, а дурний – на сміх», «За хорошим чоловіком і свинка господицька», «Бджола мала, а й та працює», «Без діла жить – тільки небо коптить» та інші.

Отже, український фольклор – це традиційна художня творчість народу, яка бере свій початок ще з доісторичних, дохристиянських часів і закінчується народними творами сьогодення. Фольклор характеризується такими показниками, як:

- а) анонімність – відсутність авторів народних творів;
- б) варіативність – особливість виконання народних творів у різні часи та в різних етнографічних регіонах країни;
- в) спадкоємність – народні твори передавалися з вуст у уста від покоління до покоління протягом багатьох століть;

г) імпровізація – вміння окремим автором по особливому, відповідно до власного бачення, передати зміст фольклорного матеріалу.

Фольклор є складним, синтетичним мистецтвом, яке поєднує елементи різних видів мистецтв – словесного, музичного, театрального. Фольклор складається з двох форм: музично-поетичної та прози. До музично-поетичної форми відносяться пісні, думи, приспівки, балади, співанки-хроніки, колядки, веснянки тощо. Фольклорною прозою вважаються – казки, легенди, приказки, прислів'я, анекдоти тощо.

Українська фольклорна спадщина має великий дієвий вплив на формування свідомості дітей, їх відношення до праці, старшого і молодшого поколінь, відношення до жінки, адже вона зберігає велику кількість казок, пісень і приказок про добро, зло, справедливість.

У наш час, разом з пошуком сучасних технологій виховання, зростає інтерес до фольклору. Підвищується інтерес до народної педагогіки. На думку Ш. Джанзакової, Н. Шагаєвої, Б. Лукпанової, фольклор – є дієвим і яскравим засобом, який містить великий дидактичний потенціал.

Залучення до фольклорних творів робить багатшими почуття і мовлення дитини, формує ставлення до навколишнього світу, виконує важливу роль у всебічному розвитку.

Вивчення фольклору спрямовано на моральне виховання підростаючого покоління. Фольклор є інструментом духовного виховання дітей із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку. Фольклор сприяє формуванню поглиблених знань про духовну культуру народу в його вчорашньому і сьогоднішньому.

Ш. Джанзакова, Н. Шагаєва, Б. Лукпанова вважають, що завдяки фольклору реалізується освоєння морально-поведінкових культурних норм і цінностей, які закріплені в культурі кожного народу. Відкриваючи характери казкових героїв, осмислюючи істину їх вчинків, дитина з легкістю може визначити свої симпатії і антипатії, освоїти уявлення народу про людську красу. Казки є для дитини із порушеннями

інтелектуального розвитку не тільки чарами, але й несуть особливу реальність, що допомагає створити відповідні людські відносини, відчуття, важливі моральні категорії [18].

Ф. Буслаєв одним з перших включив фольклор в навчальний процес. Особливе значення надавалося читанням творів усної народної творчості для формування морального світогляду дитини. На думку педагога, значимість фольклору зводиться до того, що завдяки йому вчитель встановлює емоційний контакт з дитиною [17].

В. Сухомлинський вважав, що казки, пісні, потішки є незамінним засобом народження пізнавальної активності і виразною індивідуальності. Власне, поспівки, примовки, колискові пісні і є першими художніми творами, які чує дитина. Знайомлячись з ними дитина збагачує свій духовний і уявний світ, формує ставлення до навколишнього світу [69].

Як бачимо, проблема використання на уроках та в позаурочний час усної народної творчості заслуговує пильної уваги, а використання малих фольклорних форм в початкових класах спеціальних закладів середньої освіти школі або в інклюзивних класах є актуальним і перспективним на сьогодні.

У початкових класах жанри фольклору представлені в достатній мірі.

Існує безліч матеріалу про багатий життєвий досвід народу, його моральні, соціальні, сімейні та релігійні погляди. Народна життєва мудрість відбивається в різних жанрах фольклору: прислів'ях, приказках, загадках, казках.

У кожного жанру є своя функція: здійснюється народне трактування історичних явищ, міститься моральний потенціал, який необхідний для формування особистості. Також є матеріал, який розширює кругозір, створює позитивний емоційний настрій.

Для конкретизації вище зазначеного, вважаємо за необхідне зупинитися на такому фольклорному жанрі, як казка. Казки є скарбницею народної педагогіки, оскільки багато з них містять педагогічні ідеї.

Педагоги-дослідники високо цінували виховне і освітнє значення народних казок і говорили про необхідність широко їх використовувати в педагогічній діяльності.

В. Белінський визнавав цінність казок, а саме їх народність, їх національні риси. Він вважав, що в казці за фантазією і вигадкою стоїть реальне життя, дійсні соціальні відносини. Автор, який добре знав природу дитини, вважав, що в дітей більш розвинений інтерес до всього фантастичного, вважав за необхідне давати дітям точні образи, фарби, звуки, а не абстрактні уявлення.

На нашу думку, точність у визначеннях, незначна кількість абстракцій у народних казках, їх простота – є дуже корисними для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку з точки зору дидактики, спеціального виховання та корекції.

Варто зауважити, що народні казки були включені в педагогічну систему К. Ушинського. Педагог цінував казки за їх простоту й безпосередність, яка характерна й для дитячої психології. К. Ушинський зазначав, що в народній казці, народ розповідає дітям свої дитячі мрії і, по, що дуже важливо, вірить у ці мрії [75].

На сучасному етапі необхідність у казці є особливо актуальною особливо для школярів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку. Більшість казок дають повну переконаність у перемозі правди і в тому, що добро завжди перемагає зло. Оптимізм у казках дуже до душі дітям, що збільшує виховну цінність цього засобу. У казці, незважаючи ні на що, торжествує істина та добро. Про що б не йшлося в казці, вона завжди займає сторону скривджених і ображених. У ній наочно демонструється, де потрібно людині шукати правильні життєві шляхи, де її щастя і нещастя, яка чекає людину розплата за помилки і промахи, і що відрізняє людину від тварини.

Кожна дія героя казки призводить до досягнення мети, до фінальної перемоги. За помилки необхідно розплатитися, а розплатившись, герою

знову дається право на успіх. Так в русі казкового вимислу виражається важлива риса світовідчуття народу – міцна віра в істинність, в те, що добро завжди перемагає зло.

Використання казок під час уроків літературного читання та під час позаурочної діяльності в інклюзивних класах (початкова ланка) чи спеціальних закладах середньої освіти сприяє створенню атмосфери творчості та співробітництва, що забезпечує розвиток у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку почуття впевненості у власних силах, мотивує їх до подальшого розвитку навчально-пізнавальних інтересів і підвищення якості навчання в школі.

Як бачимо, застосування фольклорного матеріалу, зокрема казок, у роботі з дітьми із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку формує в них особистісні, ціннісно-сміслові та навчально-пізнавальні компетентності.

Таким чином, український фольклор – це традиційна художня творчість народу, яка бере свій початок ще з доісторичних, дохристиянських часів і закінчується народними творами сьогодення. Фольклор характеризується такими показниками, як анонімність, варіативність, спадкоємність та імпровізація.

Фольклор є складним, синтетичним мистецтвом, яке поєднує елементи різних видів мистецтв – словесного, музичного, театального. Фольклор складається з двох форм: музично-поетичної та прози. До музично-поетичної форми відносяться пісні, думи, приспівки, балади, співанки-хроніки, колядки, веснянки тощо. Фольклорною прозою вважаються – казки, легенди, приказки, прислів'я, анекдоти тощо.

Українська фольклорна спадщина має великий дієвий вплив на формування свідомості дітей, їх відношення до праці, старшого і молодшого поколінь, відношення до жінки, адже вона зберігає велику кількість казок, пісень і приказок про добро, зло, справедливість.

Застосування фольклорного матеріалу в роботі з учнями початкової ланки, які мають інтелектуальні порушення сприяє створенню атмосфери творчості та співробітництва, забезпечує почуття впевненості у власних силах, мотивує їх до навчання та соціо-нормативної поведінки, формує особистісні, ціннісно-сміслові та навчально-пізнавальні компетентності.

Висновки до розділу 1

Перший розділ дослідження присвячений теоретичним основам морального виховання школярів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку. З цією метою було проаналізовано психолого-педагогічну літературу, яка дала змогу дійти таких висновків:

1) моральне виховання – це процес засвоєння заданих суспільством зразків поведінки, в результаті якого зазначені взірці стають регуляторами (мотивами) поведінки дитини. Результатом морального виховання є моральна вихованість, яка проявляється в сукупності певних позитивних моральних якостей в учнів початкової школи до своїх обов'язків, до діяльності, до однокласників та інших людей;

2) діти з порушеннями інтелектуального розвитку диференціюються за ступенем порушення інтелекту на чотири групи: легку, помірну, важку та глибоку ступінь. Основну масу дітей з порушеннями інтелекту, які відвідують спеціальні заклади середньої освіти або навчаються в інклюзивних класах складають діти з легким ступенем інтелектуального порушення в розвитку. Серед них є особи які мають неускладнену форму олігофренії. А також є діти в яких переважають процеси збудження або гальмування, знижена функція аналізаторів, із психопатоподібною поведінкою та вираженою недостатністю лобових відділів кори головного мозку;

3) український фольклор – це традиційна художня творчість народу, яка бере свій початок ще з доісторичних, дохристиянських часів і

закінчується народними творами сьогодення. Фольклор характеризується такими показниками, як анонімність, варіативність, спадкоємність та імпровізація. Фольклор є складним, синтетичним мистецтвом, яке поєднує елементи різних видів мистецтв – словесного, музичного, театрального. Фольклор складається з двох форм: музично-поетичної та прози. До музично-поетичної форми відносяться пісні, думи, приспівки, балади, співанки-хроніки, колядки, веснянки тощо. Фольклорною прозою вважаються – казки, легенди, приказки, прислів'я, анекдоти тощо.

Застосування фольклорного матеріалу в роботі з учнями початкової ланки, які мають інтелектуальні порушення сприяє створенню атмосфери творчості та співробітництва, забезпечує почуття впевненості у власних силах, мотивує їх до навчання та соціо-нормативної поведінки, формує особистісні, ціннісно-сміслові та навчально-пізнавальні компетентності.

РОЗДІЛ 2.

СТАН МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTІ В УЧНІВ ІЗ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ НА КОНСТАТУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ЕКСПЕРИМЕНТУ

2.1. Критерії та рівні визначення стану моральної вихованості в учнів означеної категорії

Важливе значення у визначенні стану вихованості у дітей із інтелектуальними порушеннями відіграє відбір об'єктивних критеріїв, які б дали змогу неупереджено визначити необхідні параметри предмету дослідження. У роботі з такими школярами велику роль відіграє:

- діагноз дитини;
- особливості розвитку її психічних процесів;
- розвитку мовлення;
- інтерес та мотиваційна сфера тощо.

Важливим питанням емпіричної частини нашого дослідження є:

- визначення критеріїв;
- розробка методики виявлення моральної вихованості;
- облік та оцінка поведінки й переконань школярів із порушеннями інтелектуального розвитку.

На переконання вчених, особистість існує як цілісність і її не можна розділити на ізольовані якості та формувати їх окремо одна від одної. Завдання в тому, щоб виявити те головне, що представляє собою цілісність, основоположний початок особистості, і те особистісне, похідне, особливе, що доповнює і характеризує дитину як індивідуальність.

В. Башкатов, О. Богданова, І. Каіров переконані, що цілісними і загальними в особистості є головні, визначальні якості і властивості, такі, як переконаність, стійкість, цілеспрямованість, які виражають її спрямованість і

сутність. Похідним, індивідуальним, нерозривно пов'язаним з основними якостями особистості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку є такі показники життєдіяльності, як старанність і успішність. Вони можуть бути виражені у вигляді якісних оцінок або балами.

Н. Беспятова, Д. Яковлєв вважають, що будь-який вид діяльності дитини: навчання, праця, громадська робота, спілкування, позанавчальна діяльність, творчість, обов'язки в сім'ї – можуть бути оцінені з точки зору старанності і успішності. Показники цих критеріїв опосередковано свідчать про ступінь розвитку природних здібностей і моральної зрілості школярів (як нормо-типових, так і тих, які мають порушення інтелектуального розвитку) [4].

Для ефективного здійснення виховного процесу в першу чергу необхідні певні і чіткі уявлення про сутність дитячої особистості, її основоположні, провідні якості та властивості. На нашу думку, для їх виявлення важливе значення має:

- урахування пізнавальних і вікових особливостей учнів із порушеннями інтелектуального розвитку;
- виконання основних суспільно-нормативних вимог учнями із порушеннями інтелектуального розвитку;
- врахування головних якостей і властивостей дитячої особистості.

Основні моральні вимоги до дітей із порушеннями інтелектуального розвитку виражені в правилах для учнів, в законах і статутах громадських об'єднань, шкільних єдиних вимогах тощо. Класні керівники, вихователі, учителі-предметники та інші працівники школи на основі цих документів, повинні мати короткий набір вимог, з якими вони могли б порівнювати стан моральної вихованості, основні особистісні якості учнів із порушеннями інтелекту, які навчаються в навчальному закладі середньої освіти.

Аналіз науково-педагогічних джерел, дав підстави нам вважати, що при відборі і формулюванні таких вимог необхідно враховувати:

- вікові можливості засвоєння дітьми узагальнень і понять;
- ідейну, морально-естетичну спрямованість їх змісту;

- чіткість вираження сенсу, яскравість і привабливість форми;
- поступовість у наростанні складності і глибини змісту;
- нерозривність зв'язку з життям;
- відповідність дитячим прагненням і захопленням.

У конкретних умовах роботи кожної спеціальної школи або інклюзивного класу, з урахуванням зростаючого рівня вихованості дітей, набір і зміст вимог змінюється. На кожному віковому рівні вони в основному визначають: що, як, кого, з ким, за що; знати, вміти, любити, дружити, працювати, боротися, берегти, допомагати, творити. Ці дев'ять вимог носять узагальнений, всеосяжний характер, вбирають в себе моральні норми і висловлюють сутнісні властивості і якості дитячої особистості.

А. Висоцька стверджує, що результати морального виховання знаходять конкретне виявлення у певному рівні вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, у формуванні у них певних якостей особистості, в тих змінах, які відбуваються в їхній свідомості та поведінці.

Як бачимо, науковець показником вважає певний рівень вихованості. Під рівнем вихованості А. Висоцька розуміє наявність відповідних знань та стійких навичок і вмінь застосовувати високоморальні знання, переконання і світосприйняття в практиці повсякденної поведінки дитини з порушеннями інтелектуального розвитку [12; 13].

Отже, рівень морального виховання учнів із порушеннями інтелектуального розвитку виявляється у стійких навичках поведінки, у їхніх вчинках і діях, життєвій позиції; у ступені сформованості в них найважливіших якостей особистості, яка є показником моральної вихованості. До таких, що складають основу морально-етичного розвитку, на думку А. Висоцької, відносяться: порядність, чуйність, відповідальність, людяність, культура поведінки (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

**Особистісні якості та їх основні показники
прояву (за А. Висоцькою)**

Якості особистості	Основні показники прояву
Порядність	<ul style="list-style-type: none"> – чесність, правдивість, щирість, відвертість; – виконання обіцянок; – визнання власних помилок; – повага до інтересів інших; – дбайливе ставлення до власного і чужого майна; – совість (здатність до морального самоконтролю, самооцінка власних вчинків, виявлення моральної самосвідомості особистості); – справедливість
Чуйність	<ul style="list-style-type: none"> – уважне, небайдуже, шанобливе ставлення до людей та їхніх почуттів; – співчуття та співпереживання, реагування на чужу радість і біду; – турбота, піклування про оточуючих; – взаєморозуміння; – зацікавленість, небайдужість ставлення до подій життя
Відповідальність	<ul style="list-style-type: none"> – сумлінне виконання обов'язків; – вірність даному слову; – свідоме ставлення до будь-якої справи; – пунктуальність, обов'язковість; – здатність завершувати розпочату справу; – дисциплінованість; – почуття обов'язку
Людяність	<ul style="list-style-type: none"> – доброзичливість, повага й довіра до людей; – вірність й чесність у стосунках; – уважність та витримка при спілкуванні; – щиросердя, душевність; – товариськість
Культура поведінки	<ul style="list-style-type: none"> – скромність, простота у поведженні; – ввічливість, чемність, гостинність; – вміння спілкуватися; – дотримання правил етикету (форми звертання та привітання, поведінка в громадських місцях, манери, одяг)

Вихованість людини може оцінюватися за багатьма показниками:

- а) за зовнішнім виглядом;
- б) за мовленням;
- в) манерою поведінки в цілому та характерними окремими вчинками;
- г) за ціннісними орієнтаціями;
- д) за ставленням до будь-якого виду діяльності;
- е) за стилем спілкування.

На думку А. Висоцької, з'ясування рівня вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку відбувається у процесі контролю за особистісним розвитком вихованців і здійснюється він у формі оцінних суджень та висновків. Але перевірити й оцінити результати виховання значно складніше, ніж у навчанні. Для цього потрібні тривалі спостереження за поведінкою учнів із порушеннями інтелектуального розвитку у різних обставинах і ситуаціях. При цьому об'єктами контролю та оцінювання повинні бути:

- засвоєння відповідних моральних понять та сформованість рис особистості, значущих для життєдіяльності в суспільстві;
- готовність і здатність діяти у відповідності з нормами моралі [12; 13].

На основі праць А. Висоцької, ми прийшли до висновку, що при визначенні стану моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку повинні аналізуватися:

- а) ступінь сформованості пізнавального компонента становлення моральних якостей (відповідних знань, поглядів, переконань, ідеалів, світогляду);
- б) ступінь сформованості емоційного компонента становлення моральних якостей (емоційно-особистісного ставлення до явищ навколишнього світу, починаючи від простого сприйняття, готовності реагувати і аж до засвоєння ціннісних орієнтацій і ставлень; сформованість відповідних інтересів і нахилів, почуттів, ставлень, усвідомлення й виявлення їх у практичній діяльності);

в) ступінь сформованості поведінкового компонента становлення моральних якостей (застосування відповідних знань, навичок, умінь у різних життєвих ситуаціях, досвід самостійної діяльності) [12; 13].

Основними критеріями сформованості змістового компонента можуть слугувати повнота, адекватність, усвідомленість знань; емоційного компонента – характер ставлення до норм моралі, його стійкість і дієвість; поведінкового – повнота й стійкість застосування знань про норми моралі у поведінці.

На переконання А. Висоцької, оцінювання результатів морального виховання повинно ґрунтуватися на позитивному принципі, що передусім передбачає врахування рівня досягнень та успіхів учня, а не ступеня його невдач.

Таким чином, узагальнивши науково-педагогічні джерела з означеної проблематики можемо зробити висновки, що питання визначення критеріїв моральності, цікавило людей з давніх часів.

На думку великої групи науковців, критерії поділяються на дві групи: загальні та індивідуальні. До загальних критеріїв визначення стану моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку відносяться переконаність, стійкість, цілеспрямованість у життєдіяльності дітей. До індивідуальних критеріїв визначення стану моральної вихованості учнів відносяться такі показники життєдіяльності, як старанність і успішність. На переконання вчених, будь-який вид діяльності дитини може бути оцінений з погляду старанності та успішності.

Прихильники іншої, полярної точки зору стверджують, що при визначенні стану моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку повинні аналізуватися: ступінь сформованості пізнавального компонента становлення моральних якостей школярів цієї категорії, ступінь сформованості емоційного компонента становлення моральних якостей у дітей із порушеннями інтелекту та ступінь сформованості у них поведінкового компонента становлення моральних

якостей. Відповідно до цих тверджень критеріями стану визначення рівня моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку вважаються: повнота, адекватність, усвідомленість знань (відповідно до ступеня сформованості пізнавального компонента учнів), характер ставлення до норм моралі, його стійкість і дієвість (відповідно до емоційного компонента), повнота й стійкість застосування знань про норми моралі у поведінці (згідно поведінкового компонента).

На нашу думку, для практичної реалізації діагностування рівня сформованості моральності в учнів із порушеннями інтелекту, на наш погляд, більш повними і об'єктивними будуть такі загальні критерії, як переконаність, стійкість і цілеспрямованість. Щодо особистісних критеріїв, це будуть такі показники, як старанність і успішність.

2.2. Методика проведення констатувального дослідження та її результати

Головним завданням цієї частини дослідження є визначення рівня сформованості моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку шляхом проведення практичного діагностування дітей цієї категорії.

Для об'єктивного визначення рівня сформованості моральної вихованості нами було вирішено провести діагностування школярів із порушеннями інтелекту, які навчаються в інклюзивних класах таких закладів середньої освіти, як:

- Опорний Середино-Будський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 1 Середино-Будської міської ради;
- Опорний Середино-Будський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Середино-Будської міської ради;

– Старогутський навчально-виховний комплекс «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради;

– Чернацький навчально-виховний комплекс «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради.

В експерименті взяло участь 8 дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Ці діти навчаються в початкових класах (3-4 класи). Вік дітей на момент проведення дослідження складав – від 9 до 11 років. З них було 5 хлопчиків і 3 дівчинки. 3 школяра навчаються в Опорному Середино-Будському закладі загальної середньої освіти I-III ступенів № 1 Середино-Будської міської ради, 2 дитини є учнями Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Середино-Будської міської ради, 2 дитини навчаються в Старогутському навчально-виховному комплексі «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради, 1 школяр відвідує заняття в Чернацькому навчально-виховному комплексі «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради.

Додаткова інформація про учнів з особливими освітніми потребами інклюзивних класів отримувалася у бесідах із класними керівниками, телефонних консультаціях (із працівниками вищезазначених закладів середньої освіти), особистих зустрічах з вчителями фізкультури, музики. Також вивчалася шкільна документація: журнали, листи здоров'я, особові справи, опрацьовувалися психолого-педагогічні характеристики цих учнів, їхнє портфоліо, індивідуальний план розвитку та інші документи.

Для зручності опрацювання даних щодо сформованості рівня моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку нами було визначено низку рівнів, яким відповідатиме якісна оцінка. Спираючись на наукові дослідження А. Висоцької, ми визначили такі рівні:

- I рівень (низький);
- II рівень (середній);
- III рівень (достатній);
- IV рівень (високий).

I рівень (низький рівень моральної вихованості) – це свідоме порушення учнем моральних норм поведінки. У школяра із порушеннями інтелектуального розвитку спостерігається відсутність старанності і успішності в провідних видах діяльності, особливо в навчанні, праці, громадській роботі тощо.

II рівень (середній рівень моральної вихованості) оцінюється у випадках коли дитина старанно і успішно проявляє себе в одному-двох провідних видах діяльності при негативному балансі по іншим (успіхи в праці, самодіяльності, спорті; зриви в навчанні, в культурі поведінки, в домашніх відносинах або навпаки). На цьому рівні важливим є той факт, що школярі із порушеннями інтелекту роблять вольові зусилля для виправлення недоліків в старанності та успішності.

III рівень (достатній рівень) буде виставлятися нами при загальній позитивній оцінці морального спрямування якостей і властивостей учня із порушеннями інтелектуального розвитку. Дитина в цілому старанна у всіх видах діяльності, приділяє одним з них більше, іншим – менше уваги; одними займається з захопленням, іншими – з напругою волі. При цьому успішність, результативність у праці виражається добрими і задовільними оцінками.

IV рівень (високий рівень моральної вихованості) характеризується позитивним відношенням дитини із порушеннями інтелектуального розвитку до всіх видів діяльності. Учень старанно і відповідально виконує накази і прохання педагогів. Успішність і результативність у праці та вчинках виражається відмінними і добрими оцінками. Дитина як особистість і помічник позитивно характеризується батьками, не є порушником

громадського порядку, бере активну участь в роботі громадських організацій тощо.

Для діагностування рівня морального виховання в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку нами використовувалися такі методи, як:

- а) спостереження;
- б) анкетування;
- в) проєктивна методика (методика незакінченого речення);
- г) бесіда.

Найбільш доступним і досить інформативним, на нашу думку, є спостереження. Під час спостереження ми збирали та занотовували окремі факти, вияви діяльності, особливості спілкування, поведінки школярів, зокрема: міміку (вираз обличчя, його експресивність), пантоміміку (хода, жестикуляція), мовлення (зміст, культура) тощо. Результати спостереження записувалися нами у щоденник спостереження кожної дитини. Спостереження дало нам можливість побачити зовнішні прояви поведінки.

Дані про особистісні якості, цінності, стосунки, мотиви діяльності учнів із порушеннями інтелектуального розвитку отримувалися нами через анкетування.

Анкетування дітей із порушеннями інтелектуального розвитку має свою специфіку, зокрема А. Висоцька стверджує, що анкета – це опитувальник із системою запитань, кожне з яких спрямоване на вивчення предмета дослідження. Вчена рекомендує розробляти короткі, прості, точні, однозначні, конкретні, зрозумілі та емоційно насичені запитання. На її думку, їх не повинно бути багато [12; 13].

Щодо процедури анкетування то ми проводили його у три етапи:

- 1) визначення змісту анкетування;
- 2) вибір типу запитань;
- 3) визначення кількості та порядку запитань в анкеті.

У нашому дослідженні анкетування було спрямоване на вивчення думки педагогів та батьків щодо моральної вихованості їх вихованців. Зокрема, вчителям і вихователям 3–4-х класів, вчителям музики та фізкультури які працюють з цими учнями в інклюзивних класах були запропоновані опитувальники з наступними запитаннями:

1. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графі щодо сумлінності виконання ними громадських доручень.

2. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графі щодо їх безкорисливої допомоги іншим дітям.

3. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графі щодо вживання ними слів вдячності (див. додаток А).

Для батьків дітей із порушеннями інтелектуального розвитку були запропоновані наступні запитання:

1. Під час перебування вашої дитини вдома вона допомагає вам по домашньому господарству? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

2. На Вашу думку чи порушує ваша дитина правила поведінки? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

3. Чи вживає ваша дитина слова вдячності? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

4. Чи вживає ваша дитина брутальні слова? Свою відповідь впишіть у відповідну графу (див. додаток А.1).

Важливим діагностичним методом рівня розвитку моральності у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, на наш погляд, є проєктивна методика. Сутність проєктивної методики полягає у отриманні даних на основі аналізу взаємодії досліджуваного з матеріалом, у якому він себе проєктує, виявляє особливості свого сприймання, поведінки (методика незакінченого речення, оповідання, історії; трактування якої-небудь події чи ситуації; малювання чи доповнення малюнка, розігрування ситуації тощо).

Для нашого дослідження, більш доречним було застосувати методику незакінченого речення. Учні з порушеннями розвитку пропонувалося продовжити такі речення:

1. Ти поспішав на сеанс у кінотеатр, щоб переглянути новий фільм. Ти поспішав, адже до початку сеансу залишалося близько 10 хвилин. По дорозі до кінотеатру ти помітив, як старенька бабуся несла дві сумки. Їй було важко. На секунду ти зупинився, подумав і прийняв рішення ...

2. На перерві у школі ти з друзями розмовляв про класний мультфільм. У цей час до тебе підійшов однокласник з проханням пояснити хід розв'язання математичної задачі. Розмова з друзями була дуже цікава і ти вирішив ...

3. Йдучи зі школи ти їв (їла) котлету. На іншій стороні вулиці ти побачив(ла) маленьке кошеня й ти вирішив(ла) його погодувати. По дорозі рухалися автомобілі, до світлофора відстань була близько 30 метрів і ти прийняв(ла) рішення... (див. додаток А.2).

Найбільш гнучким методом діагностування рівня розвитку моральності у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, на нашу думку, є бесіда. Бесіда проводилася нами у вільній формі. Вона мала природній, неформальний характер. Проводилася вона за заздалегідь розробленим планом, у якому основні запитання були визначені раніше. Впродовж опитування нами ставилися додаткові запитання, змінювалося формулювання запитань тощо.

Щодо методики проведення бесіди з учнями із порушеннями інтелектуального розвитку то, спочатку ми:

- встановлювали довірливі стосунки із досліджуваними;
- у бесіді не використовували навіювання та підказки;
- здійснювали чіткий запис відповідей досліджуваних;
- наші запитання були лаконічними, конкретними, доступними;
- кількість запитань не перевищувала 5.

Констатувальний етап нашого дослідження проводився з листопада по грудень 2020 року. Аналіз учнівської документації, спостереження, бесіди, анкетування педагогів та батьків, проєктивна методика та математичні методи дослідження дали підстави зробити висновки, що рівень сформованості моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку перебуває на низькому та середньому рівнях. Зокрема 4 учні (50 % від всіх досліджуваних) перебувало на низькому рівні та 4 (50 %) дитини з порушеннями інтелекту на момент проведення констатувального експерименту перебували на середньому рівні моральної вихованості (див. рис. 2.1.).

Рис. 2.1. Рівень моральної вихованості учнів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку на констатувальному етапі дослідження

Якісний аналіз констатувального дослідження рівня моральної вихованості дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку свідчить про те, що переважно ці школярі мають несистемні, поодинокі знання про моральну якість, про моральні чесноти, не поєднують мораль з відповідними вчинками і діями.

Варто зауважити, що учні з порушеннями інтелекту 3-4 класів вже певний термін часу перебували під освітньо-корекційним впливом педагогів, асистентів

учителів, батьків, тому деякі початкові уявлення про моральний світогляд, моральні дії у них є, але вони не системні, не деталізовані. Значна частина школярів зазначеної категорії не в повній мірі й не завжди правильно розуміють і тлумачать моральні поняття й категорії. Слід наголосити на тому, що у низки дітей (переважно це учні 3 класів) взагалі фактично відсутні знання про моральну якість, адекватне розуміння понять «доброта», «правдивість», «чуйність», «чесність» та інші.

Отже, у нашому дослідженні, на констатувальному етапі взяло участь 8 школярів із порушеннями інтелектуального розвитку, які навчалися в 3-4 інклюзивних класах Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 1 Середино-Будської міської ради, Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Середино-Будської міської ради, Старогутського навчально-виховного комплексу «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради та Чернацького навчально-виховного комплексу «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради.

Для визначення сформованості моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку нами було обрано низький, середній, достатній і високий рівні.

Для діагностування рівнів сформованості моральної вихованості використовувалося вивчення шкільної документації: журналів, листів здоров'я, особових справ тощо. Також було застосовано спостереження, анкетування педагогів та батьків, проєктивна методика для учнів (методика незакінченого речення), бесіда.

За результатами діагностування було встановлено, що 50 % учнів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку мають низький рівень розвитку моральної поведінки та 50 % дітей – середній рівень моральної вихованості.

Висновки до розділу 2

Другий розділ роботи присвячений дослідженню стану сформованості морального виховання в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку на констатувальному етапі експерименту. З цією метою було визначено критерії стану моральної вихованості в учнів цієї категорії, розроблено методiku проведення констатувального експерименту та досліджено рівень сформованості моральної вихованості в учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивних класах.

У результаті проведеного дослідження ми дійшли до наступних висновків:

1) до загальних критеріїв визначення стану моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку відносяться переконаність, стійкість, цілеспрямованість у життєдіяльності дітей. До індивідуальних критеріїв визначення стану моральної вихованості учнів відносяться такі показники життєдіяльності, як старанність і успішність. На переконання вчених, будь-який вид діяльності дитини може бути оцінений з точки зору старанності і успішності;

2) для об'єктивного визначення стану сформованості моральної вихованості у дітей згаданої категорії, нами було використано такі методи: спостереження, анкетування, проєктивна методика (методика незакінченого речення) і бесіди;

3) на констатувальному етапі магістерського дослідження прийняло участь 8 школярів із інтелектуальними порушеннями – це учні Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 1 Середино-Будської міської ради, Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Середино-Будської міської ради, Старогутського навчально-виховного комплексу «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради та Чернацького навчально-виховного комплексу

«Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради. Для визначення сформованості моральної вихованості в учнів молодшого шкільного віку означеної категорії нами було визначено рівні: низький, середній, достатній і високий. У результаті діагностування було встановлено, що 50 % учнів мають низький рівень розвитку моральної поведінки та 50 % учнів із порушеннями інтелекту перебувають на середньому рівні моральної вихованості.

РОЗДІЛ 3.
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ВПЛИВУ
ФОЛЬКЛОРНОГО ГУРТКА НА СТАН МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНOSTI
УЧНІВ ЗАЗНАЧЕНОЇ КАТЕГОРІЇ

3.1. Особливості організації фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання

Сьогодні перед системою інклюзивної освіти стоїть завдання формування в учнів з порушеннями інтелекту не тільки життєво важливих компетентностей, але й соціалізації особистості таких школярів. Важливе значення в цьому процесі відіграє моральне виховання. Вже з молодших класів учнів з порушеннями інтелектуального розвитку необхідно привчати до соціальної відповідальності, громадянської зрілості, готовності до дій в ім'я інтересів сім'ї, родини, Батьківщини.

Залучення школярів із порушеннями інтелекту, які навчаються в інклюзивних класах до цінностей української традиційної народної музики, казок, пісень, загадок, повчань, легенд та інших жанрів фольклору, як частини загальної художньої культури українського суспільства – є важливим напрямком в моральному вихованні особистості.

У силу своєї специфіки і приналежності до стародавніх пластів української культури, фольклорна спадщина нашого народу є дуже важливим засобом формування національної самосвідомості особистості, виховання поваги до народних традицій вітчизняної культури, дбайливого ставлення до природи, мови, звичаїв, шанування національних святинь, героїв, воїнів, розвитку готовності працювати на благо народу і країни, поважно відноситися в літніх і старших людей, однолітків і молодших за віком дітей, бережливо відноситися до природи, тварин і птахів, використовувати слова ввічливості, адекватно себе вести в спілкуванні, громадському транспорті та

інших суспільних місцях, не вживати лайливих слів, бути чесними, справедливими тощо [30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 56].

Варто зауважити, що не на кожному предметі є можливість використовувати фольклорний матеріал у повному обсязі. Навчальні програми таких шкільних дисциплін, як математика, СПО, «Я у світі», українська мова, трудове навчання, фізична культура, розвиток мовлення географія, природознавство, та інші не передбачають застосування фольклорного матеріалу, або дають можливість вчителю це зробити в обмеженому вигляді й дуже рідко [30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38].

Навчальні програми для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку з деяких навчальних дисциплін передбачають знайомство школярів цієї категорії з певними уривками фольклору. Як правило, саме на уроках літературної читанки (української літератури) та історії діти знайомляться з казками, легендами, байками, піснями, загадками, прислів'ями, приказками та іншими жанрами.

Змушені констатувати, що час відведений на знайомство дітей з порушеннями інтелекту з фольклорним матеріалом доволі обмежений. Наприклад, у початкових класах діти знайомляться з деякими казками. Їх кількість незначна, а тексти значно скорочені та спрощені.

Аналіз навчальних програм для дітей із порушеннями інтелекту в середній та старшій ланках свідчить про те, що в недостатній мірі учні з порушеннями інтелекту знайомляться з фольклорним матеріалом. Наприклад, навчальна програма з курсу «Українська література. 7 клас» відводить на вивчення фольклору (розділ «Усна народна творчість») – 6 годин. При цьому в програмі розміщено доволі велика кількість фольклорного матеріалу, який передбачає формування в дітей понять про усну народну творчість: народні казки, пісні, загадки тощо. Дітям цієї категорії пропонується за 6 годин ознайомитися з такими українськими народними казками, як «Кирило Кожум'яка», «Мудра дівчина», «Хитрий півень».

Також програма передбачає знайомство з народними піснями «Віє вітер на долину...», «Ой піду я лугом», «Ой у степу криниченька», «Колискова», «Радуйся земле, Коляда їде!», «Ой чи є, чи нема, пан господар вдома!», «Ой весно, весно, днем красна...», «Веснянка», «Заплету віночок», «Ой на горі та женці жнуть...», «Ой як крикнув же та козак Сірко», «Ой не лети, орлице».

Згідно програми з української літератури для 7 класу, учні повинні опрацювати українські народні казки «Чарівне перо», «Про вдовину дочку, Бабу Ягу і царевича» та українські народні загадки.

Як бачимо вчитель сам визначає, який фольклорний матеріал з дітьми буде опрацьовуватися в класі, а які матеріали будуть подані на самостійне опрацювання. Зауважимо, що значна частина фольклорного матеріалу (казок, пісень, загадок, приказок тощо) будуть вивчатися учнями з порушеннями інтелекту самостійно, що наводить на думку про не ефективне й не якісне вивчення цього навчального матеріалу.

Схожу ситуацію з вивченням розділу «Усна народна творчість» спостерігаємо й у 8 класі. На вивчення цього матеріалу відводиться всього 8 годин. Діти з порушеннями інтелекту знайомляться з таким навчальним матеріалом, як українські народні пісні (історичні та ліричні): «Мужній воїн», «Пісня про Байду», «Славний козак Морозенко», «Їхав козак на війноньку», «Максим козак Залізник» та інші. Також в рамках цього розділу школярі зазначеної категорії знайомляться з українськими народними прислів'ями та приказками. Окремо, для самостійного опрацювання, навчальна програма пропонує познайомитися дітям з такими фольклорними творами, як «Дівчина з легенди» (за ймовірним авторством М. Чурай).

Дещо більше часу на знайомство учнів із порушеннями інтелектуального розвитку з українським фольклорним матеріалом відведено в 9 класі. Дев'ятикласники вивчають розділ «Усна народна творчість» – 12 годин. За цей час вони повинні познайомитися з народними думами, легендами про визначні події з історії України, про столицю нашої

Батьківщини, про найбільші міста України, про боротьбу за свободу й незалежність нашого народу проти іноземних загарбників і поневолювачів, про боротьбу за соціальну справедливість («Дума про Самійла Кішку», легенда про смерть князя Олега, легенда про мудрість княгині Ольги, легенда про заснування Києва братами Києвом, Щеком і Хоривом і їхньою сестрою Либіддю, легенда про місто Смілу, легенда про «Чудодійну криницю» та інші) [45].

Аналіз навчальної програми з історії України для дітей з порушеннями інтелекту свідчить про те, що в рамках цього курсу діти взагалі поверхнево знайомляться з фольклорним матеріалом. Зокрема, в 7 і 8-му класах на знайомство з такими темами, як «Усна народна творчість» і «Театр і музика» відводиться всього по декілька годин (7 клас – 2 години, 8 клас – 2 години) [44].

Як бачимо, в межах навчальних дисциплін у початковій та старшій ланці на вивчення фольклорного матеріалу відводиться достатньо мало часу. На нашу думку, в роботі зі школярами із порушеннями інтелекту потрібно більше часу приділяти знайомству з українським фольклором, адже усна народна творчість має значний виховний потенціал.

На нашу думку, з метою підвищення моральної вихованості дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, які навчаються в інклюзивних класах доречно організувати фольклорний гурток.

Перш ніж описати особливості організації фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання вважаємо за необхідне більш детально розглянути поняття «фольклор». Цей термін був введений в 1846 році англійським істориком культури В. Томсоном і до сьогодні пройшов тривалий історичний шлях перетворення. У перекладі з англійської мови «folk-lore» –це означає народна мудрість, знання. Як міжнародний термін, що прийнятий ЮНЕСКО в 1985 році, він охоплює всю народну, традиційну духовну і частково матеріальну культуру, як середовище виникнення народної творчості, моралі, звичаїв, обрядів, що відбивають етичні, соціальні,

естетичні норми суспільства, що є адекватним вираженням їх культурного і соціального самосвідомості [46].

Щодо поняття «фольклорна діяльність», то ми розуміємо під цим терміном практичну та теоретичну роботу із залучення учнів до народної традиційної культури за допомогою використання усної народної творчості, явищ і фактів етнічної культури, принципів народної педагогіки [29].

Ми вище зазначали, що значний внесок у формуванні моральних переконань і моральних вчинків у дітей з порушеннями інтелекту відіграє гурткова діяльність. Робота фольклорного гуртка набуває сьогодні дедалі більшої популярності та є однією зі складових організації життєдіяльності дітей цієї категорії в позаурочний час.

Фольклорний гурток працює в позаурочний час. Позаурочна робота в значній мірі бере свій початок на уроці і в цьому випадку є логічним продовженням. Чим досконаліші методи викладання тим активні на уроці самі учні – їх думки, здібності, уявлення, тим реальніша потреба продовження пізнавальної та виховної діяльності в гуртках, клубах за інтересами, аматорських об'єднаннях, громадських організаціях тощо.

Організація позаурочної діяльності у відповідності з виховною метою – це суспільно-корисна, пізнавальна та виховна спрямованість всіх видів діяльності. Всі позаурочні справи, заняття учнів повинні бути корисним і потрібним для себе, для дому, для школи, повинні впливати на формування моральної свідомості, переконань і поведінки особистості.

Позаурочна діяльність із дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивної освіти є однією із складових виховного процесу. На нашу думку, однією із ефективних форм позаурочної діяльності із школярами зазначеної категорії є – фольклорний гурток. Саме він може бути цікавим для учнів із порушеннями інтелекту, адже фольклорний матеріал багатий великою кількістю жанрів для осіб різного віку. У фольклорній скарбниці знайдеться матеріал і для дошкільників, і для учнів молодшого шкільного віку, і для школярів середньої ланки, і для

випускників. Змістове наповнення фольклорного матеріалу може впливати на розвиток моральної вихованості, формувати у підростаючого покоління інтерес до природи, різноманітних професій, до історії, народної творчості, людей праці тощо.

Фольклорний гурток в умовах інклюзивного навчання також орієнтований на формування всебічно розвиненої, морально зрілої, творчої особистості дитини з порушеннями інтелекту. Впливає на підготовку дітей до самостійної трудової діяльності, формує громадську активність, стійкий інтерес до певних галузей знань, удосконалює навички спілкування, діяльність різних видів (пізнавальної, образотворчої тощо).

Гурткова робота спрямована на розширення кругозору учнів, задоволення їх інтересів, розвиток творчих здібностей, допитливості, розвиток мислення, словесного мовлення і слухового сприйняття, що відтворює і творчу уяву та залучає до суспільно корисної праці в умовах різноманітної і цікавої діяльності для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку.

Варто зауважити, що відбір до фольклорного гуртка потрібно здійснювати з урахуванням інтересів та нахилів. Необхідно зацікавити дитину з порушеннями інтелекту, яка навчається в інклюзивному класі до фольклору, адаптувати зміст казок, пісень, загадок, легенд до пізнавальних можливостей цих школярів. На нашу думку, тільки зрозумілі, цікаві, емоційно опрацьовані тексти можуть викликати в дитини мотивацію до відвідування фольклорного гуртка.

Також варто звернути увагу не тільки на читання, пояснення текстів усної народної творчості, але й на практичну діяльність таких дітей на згаданому гуртку. Діти молодшого шкільного віку з порушеннями інтелекту люблять малювати, клеювати, розфарбовувати, багато з них в цьому віці вже можуть вирізати папір, картон, працювати з текстильними і пластичними матеріалами тощо. Тому практична діяльність учнів згаданої категорії буде мотивувати, розвивати інтерес до більш глибокого пізнання фольклору, що в

свою чергу матиме великий виховний вплив в цілому та формуватиме стійкі моральні переконання й буде основою для майбутніх позитивних вчинків.

На думку І. Кіліної, до фольклорного гуртка в початкових класах залучаються діти не залежно від рівня успішності, здібностей, так як схильність у цьому віці ще не визначилася, а методично правильно організована робота гуртка підвищує пізнавальний інтерес, формує бажання чому-небудь навчитися новому. До складу гуртка входять учні без суттєвої різниці у віці [24].

Окремим аспектом діяльності фольклорного гуртка в якому перебувають діти (дитина) з порушеннями інтелектуального розвитку є його корекційна складова. Фольклорний гурток відкриває простір для пізнавальної, художньо-творчої діяльності. Такі позаурочні заняття впливають на моторну, сенсорну, емоційну сферу учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, розширюють можливості для самовираження і самоствердження. Це сприяє позитивному емоційному настрою, виникненню в таких дітей власної значущості та повноцінності.

У роботах І. Петрова, Є. Речицької, І. Родименко, О. Трегубенко, Є. Туджанової характеризуються деякі аспекти проблеми організації гурткової роботи з учнями, які мають порушення психічного розвитку [52; 58].

Зокрема, І. Петровою, розкрито питання організації гурткової роботи з використанням предметно-практичної діяльності школярів з порушенням інтелекту [58].

За правильної організації фольклорного гуртка і закладі з інклюзивним навчанням значно зростають показники вихованості дітей, підвищується пізнавальна пошукова і творча активність учнів, вищим стає рівень їхнього психолого-педагогічного розвитку.

Щоб гурткова робота мала корекційної-виховне і суспільно-корисне спрямування, щоб учням було цікаво працювати потрібно заздалегідь врахувати їх потреби та можливості.

Плануючи роботу фольклорного гуртка на рік, керівник гуртка враховує умови і можливості навчального закладу середньої освіти, і в деякій мірі шкільні традиції в розробці розкладу, виділенні приміщень для занять, плануванні дослідної роботи, виступів учасників фольклорного гуртка перед шкільною спільнотою та батьками.

План гуртка повинен включати теоретичну і практичну роботу. На першому занятті керівник гуртка повинен ознайомити з ним учнів. Це дасть змогу дітям вибрати те, що їх найбільше приваблює.

На основі річного плану роботи гуртка керівник розробляє план окремих занять. У процесі підготовки до кожного заняття в умовах інклюзивного навчання, він продумує зміст роботи гуртківців, вибирає необхідні інструменти, матеріали, літературу. Передбачає цілі й завдання для дитини з порушеннями інтелекту, яка буде разом з нормо-типовими школярами опановувати фольклорний матеріал. Вчитель повинен продумувати запитання, які будуть адресованими до дитини цієї категорії, враховувати рівень розвитку інтелекту школяра з особливими освітніми потребами. Важливим моментом є практична діяльність дітей на гуртковому занятті, тому керівник фольклорного гуртка повинен заздалегідь планувати посильні практичні завдання для дитини з порушеннями інтелектуального розвитку, долучати дитину до колективної (командної) роботи тощо.

Інколи в процесі роботи виникає необхідність змінити зміст того чи іншого заняття, скоротити чи збільшити обсяг матеріалу з будь-якої теми, чи навіть ввести нову тему, до якої у членів гуртка виник підвищений інтерес.

При активній і цілеспрямованій роботі такі зміни в плані цілком можливі і доступні. Необхідно лиш фіксувати ці зміни, періодично аналізуючи і оцінюючи хід виконання планом навчально-виховної роботи, відповідно з внесеними змінами з попередньою роботою.

У плані роботи гуртка в спеціальній школі повинні передбачатися бесіди, розповіді, пояснююче читання, перелік основних практичних занять, заключні заняття по темі, а також екскурсії.

Заняття гуртка з учнями, які мають порушення інтелектуального розвитку повинно проводитися у просторому світлому приміщенні, що відповідає санітарно-гігієнічним нормам. Красиво оформлене навчальне приміщення, чистота і порядок у ньому, правильно організоване робоче місце також має велике виховне значення. Усе це дисциплінує дитину, сприяє підвищенню рівня вихованості, культури праці і творчої активності. Навчальне обладнання кабінету повинно включати комплект меблів, інструменти і пристосування, що необхідні для організації заняття, зберігання і показу наочних посібників.

За даними науковців, найбільш прийнятним в умовах інклюзивного класу може бути такий варіант структури заняття фольклорного гуртка:

- 1) організаційний момент;
- 2) вступна бесіда;
- 3) знайомство з фольклорним матеріалом (читання, пояснення, розуміння, співання, підготовка до практичної діяльності (інсценізації, розумінні ролей, підготовці номера до фольклорного фестивалю та інше);
- 4) практична діяльність учнів;
- 5) аналіз тренувальних вправ;
- 6) підведення підсумків, рефлексія.

Заняття фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання передбачає активну співпрацю дітей з нормо-типовим розвитком і учня (учнів) з інтелектуальними порушеннями, активне використання інтерактивних методів навчання й виховання, де одну з провідних ролей відіграватимуть діти з нормо типовим розвитком (Додаток Е).

Планування й діяльність фольклорного гуртка в рамках інклюзивної освіти також передбачає залучення дорослих (інших педагогів, батьків, психолога, фахівців у сфері фольклору, шкільного бібліотекаря, педагога-організатора, завідувача шкільного музею чи музейної кімнати та інших) на різних етапах діяльності.

Роль керівника фольклорного гуртка полягає в спонуканні дітей до роботи, наданні організаційної, інформаційної, корекційної, дидактичної, виховної допомоги. Це обумовлено тим, що школярам із порушеннями інтелектуального розвитку достатньо складно почати роботу самостійно, нерідко вони демонструють невпевненість у своїх силах, постійно потребують допомоги.

У процесі роботи учням означеної категорії потрібно пропонувати варіанти зображень різних об'єктів. Вчені і методисти пропонують спочатку пояснювати особливості різних об'єктів, використовувати показ, демонстрацію, надавати певні завдання для виконання, а потім здійснювати самостійну діяльність кожною дитиною. При виникненні труднощів керівник фольклорного гуртка повинен надавати різну допомогу дітям (вербальну, невербальну).

На переконання дослідників, особлива увага повинна приділятися формуванню у дітей з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку умінь аналізувати, виділяти головне, намічати план дій, здійснювати самоконтроль, адекватно оцінювати власну роботу.

На нашу думку, на заняттях фольклорного гуртка завжди є можливість виділити дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, які проявляють старанність та мають певні успіхи: працюють акуратно, бережливо відносяться до інструментів, старанно вивчають фольклорні тексти, пояснюють їх, успішно виступають на сцені тощо.

Пояснення нового матеріалу гуртківцям під час занять повинно відбуватися різноманітними способами. Як правило, інформація подається в ході вступної бесіди з мобілізацією і систематизацією попередньо набутих знань, демонструються наочні посібники, пояснюються і показуються прийоми і способи виконання практичних дій чи застосування інструментів.

Н. Стадненко, Т. Ілляшенко вважає, що пояснення теоретичного матеріалу і практичних завдань повинно супроводжуватися демонстрацією наочного матеріалу. Науковець переконана, що демонстрація послідовності

виконання керівником фольклорного гуртка конкретного завдання дає найбільш повне уявлення про процес роботи над завданням [67].

Таким чином, позаурочна діяльність із дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах інклюзивної освіти є однією із складових виховного процесу. Однією із ефективних форм позаурочної діяльності із школярами зазначеної категорії є фольклорний гурток. Саме він може бути цікавим для учнів із порушеннями інтелекту, адже фольклорний матеріал багатий великою кількістю жанрів для осіб різного віку. Змістове наповнення фольклорного матеріалу може впливати на розвиток моральної вихованості та бути прикладом для наслідування.

При плануванні діяльності фольклорного гуртка необхідно враховувати умови, можливості навчального закладу та певні шкільні традиції. Робота фольклорного гуртка повинна складатися з теоретичної та практичної частин.

В умовах інклюзивного навчання до діяльності фольклорного гуртка необхідно залучати педагогів, батьків, психолога, фахівців у сфері фольклору, шкільного бібліотекаря, педагога-організатора, завідувача шкільного музею та інших. Одну з провідних ролей можуть відігравати учні з нормо-типовим розвитком, які можуть теоретично й практично допомагати дітям з особливими освітніми потребами на занятті фольклорного гуртка.

Роль керівника гуртка полягає в спонуканні дітей до роботи, наданні організаційної, інформаційної, корекційної, дидактичної, виховної допомоги школярам з порушеннями інтелекту.

Отже, тільки при організації методично грамотної, систематичної, різноманітної роботи фольклорного гуртка можлива реалізація цілей щодо формування різнобічно розвиненої, морально зрілої, творчої особистості учня з порушеннями інтелектуального розвитку, підготовці таких дітей до самостійної діяльності; оптимізації процесу соціальної адаптації та інтеграції в суспільство школярів цієї категорії, збагаченні їх життєвих компетентностей.

3.2. Методика проведення корекційно-виховних занять на моральну тематику на фольклорному матеріалі

Аналіз сучасних підходів до організації позакласної виховної роботи, а також практика роботи спеціальних освітніх закладів для учнів із затримкою психічного розвитку, дає підстави стверджувати, що актуальним на сьогодні залишається з'ясування особливостей організації корекційно-виховного заняття, визначення та конкретизація основних вимог до його структури та методики проведення. Адже від чіткої організації заняття, визначення педагогом його мети, виду діяльності учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, послідовності роботи, застосування відповідних форм, методів і засобів виховного впливу – значною мірою залежить ефективність виховання дітей означеної категорії, підвищення результативності корекційного впливу на її особистість.

Одним із аспектів нашого дослідження стало визначення чіткої методики проведення позакласних корекційно-виховних занять на моральну тематику на фольклорному матеріалі у навчальному закладі з інклюзивною формою навчання.

Досліджуючи зазначену педагогічну проблему, ми виходили із розуміння виховного заняття як змістовно-структурної одиниці процесу виховання, як окремої ланки спільної діяльності вихователя і вихованців, спрямованої на реалізацію загальної мети і часткових цілей виховання. Ця діяльність має бути регламентована програмою виховання та відповідними планами (шкільним, календарним, щоденним).

Доречним, на наш погляд, є застосування характеристики, яку свого часу наводив І. Єременко стосовно виховного заняття. Вчений зазначав, що чіткий, розмірений, порядок роботи, суворе дозованість розумового та фізичного навантажень, наявність постійно діючих педагогічних стимулів спонукають до активної діяльності, створюють найсприятливіші умови для

навчання дітей з порушеннями інтелекту, попереджають нервово-психічні перенапруження [21].

Відтак, при розробці експериментальних корекційно-виховних занять, які проводилися на фольклорних гуртках у таких навчальних закладах середньої освіти, як Опорний Середино-Будський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 1 Середино-Будської міської ради, Опорний Середино-Будський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Середино-Будської міської ради, Старогутський навчально-виховний комплекс «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради та Чернацький навчально-виховний комплекс «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради, ми дотримувалися єдиного підходу до методики їх проведення.

Обов'язковими вимогами до ходу занять на фольклорному матеріалі стали такі:

- а) чітке визначення теми і мети;
- б) словникова робота з поясненням невідомих слів;
- в) розроблення запитань для дітей з морально-етичної тематики заняття на фольклорному матеріалі;
- г) створення окремого блоку проблемних запитань;
- д) підведення підсумків;
- е) формулювання морального правила на заключному етапі заняття.

Кожне позакласне корекційно-виховне заняття з моральної тематики на фольклорному матеріалі проводилося нами в три етапи: підготовчий, основний та заключний.

Підготовчий етап тривав орієнтовно 5-10 хвилин. Ця частина позакласного заходу передбачала проведення нервово-психічної підготовки. Йдеться про налаштування учнів із порушеннями інтелектуального розвитку на певний вид діяльності, приведення нервово-психічної сфери дітей у оптимальний стан, котрий дозволяв їм продуктивно працювати,

активізовував увагу, мислення, пам'ять, інтерес школярів цієї категорії до сприймання та засвоєння нового матеріалу; сприяв з'ясуванню стану сформованості моральних понять та уявлень в учнів із теми, яка вивчається; дозволяв актуалізувати необхідні знання.

На цьому (підготовчому) етапі корекційно-виховного заняття з моральної тематики на фольклорному матеріалі нами застосовувалися вправи на актуалізацію уваги, мислення, пам'яті, пов'язаної із темою заняття, дидактичні ігри, елементи ручної праці, співи, малювання, загально розвиваючі фізичні вправи тощо.

Основна частина корекційно-виховного заняття з моральної тематики на фольклорному матеріалі повинна тривати приблизно 25-30 хвилин. На основному етапі нами проводилася така робота:

- а) визначення теми й мети заняття;
- б) розкриття теми (на фольклорному матеріалі, а саме на прикладі поведінки дійових осіб казок, пісень, приказок, переказів, билин, дум; у ході аналізу спеціально дібраних прикладів з дитячого фольклору, що сприяють формуванню, закріпленню морально-етичних понять у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, мотивують до свідомих дій у межах соціально-нормативних норм поведінки тощо);
- в) словникова робота (пояснення та з'ясування з учнями незнайомих слів і висловів з казок, пісень, приказок, переказів, билин, дум);
- г) аналіз ситуації, що обговорюється;
- д) аналіз поведінки учнів в аспекті теми, що обговорюється;
- е) визначення морального правила;
- є) поточний контроль, усунення непередбачених перешкод;
- ж) повторення та узагальнення набутих знань;
- з) визначення разом із учнями конкретних порад щодо покращення їхньої поведінки в аспекті теми заняття.

На завершальному етапі позакласного корекційно-виховного заняття з моральної тематики на фольклорному матеріалі нами проводилися наступні дії:

а) підсумковий контроль (оцінка підсумкового результату, успіхів учнів, перебігу діяльності; пропозиції на майбутнє);

б) налаштування школярів на зміну діяльності (зі стану праці – на відпочинок).

Варто зазначити, що наприкінці позакласного корекційно-виховного заняття на моральну тематику на фольклорному матеріалі школярі залучалися нами до спільної роботи, яка мала заспокійливий вплив на збуджених дітей та виводила інших учнів цієї категорії із стану загальмованості, який виникав від перевтоми (спокійні рухливі і дидактичні ігри, елементи драматизації, колективні співи, прогулянки тощо).

На нашу думку, залежно від форми позакласного корекційно-виховного заняття з моральної тематики, деякі етапи роботи відносилися нами до підготовчої або до основної частини. Так, наприклад, під час проведення сюжетно-рольової гри з вихованцями – визначення мети, вивчення умов, планування та підготовка умов діяльності відносилися нами до підготовчої частини заняття, а під час моральних бесід, аналізу дій фольклорних персонажів – до основної частини.

Узагальнивши досвід вчених, методистів і педагогів-практиків, нами були розроблено методичні рекомендації щодо проведення позакласних корекційно-виховних занять з моральної тематики із залученням фольклорного матеріалу. Найбільш важливими ми вважаємо:

1) у роботі з фольклорним матеріалом виховний вплив потрібно спрямовувати на виховання внутрішніх, психічних регуляторів особистості – совісті, емпатії, почуття власної гідності;

2) важливим чинником у роботі з дитячим фольклором є особистісне переживання дитиною із порушеннями інтелектуального розвитку фольклорного матеріалу шляхом залучення її до практичної діяльності:

складання книжок-картинок, написання дітьми оповідань, створення власних казок, малювання малюнків тощо;

3) після прослуховування пісень, казок, загадок, прислів'їв, приказок, закличок, скоромовок, лічилок, мирилок обов'язковим повинно бути обговорення мотивів і вчинків фольклорних персонажів. Учні висловлюють власну думку, визначають позитивні або негативні риси персонажів фольклорного твору, що сприяє розвитку у них уваги, різних видів пам'яті тощо;

4) для закріплення фольклорного матеріалу, з яким ознайомились діти, необхідно пропонувати їм домашні творчі завдання – намалювати, зробити аплікацію або інше за змістом того твору, що найбільше сподобався або запам'ятався;

5) моральне виховання на засадах народних традицій та обрядів у роботі з дітьми із порушеннями інтелектуального розвитку повинно здійснюватися не тільки у навчально-виховній роботі школи, але й у повсякденному житті;

6) для закріплення змісту пісень, казок, загадок, прислів'їв, приказок, закличок, скоромовок, лічилок, мирилок ми рекомендуємо обов'язково програвати дітям сюжети фольклорних творів з іграшками, ляльками;

7) для ефективного розучування творів усної народної творчості вчителю необхідно супроводжувати свої слова певними діями, мімікою, інтонацією, наголосами тощо;

8) невідомі слова, незрозумілі словосполучення, які зустрічаються у фольклорних творах потрібно дітям пояснювати;

9) обов'язковим повинно бути емоційне читання чи розповідь вчителем казок, загадок, прислів'їв, приказок, закличок, скоромовок, лічилок, мирилок. Дитина із порушеннями інтелектуального розвитку повинна відчувати ставлення дорослого до описуваних ситуацій;

10) для кращого усвідомлення фольклорних творів та закріплення моральних повчань ми рекомендуємо їх використовувати в рухливих іграх, на динамічних годинах, фізкультурних паузах, прогулянках на вулиці тощо.

11) кращому усвідомленню фольклорного матеріалу сприятиме його інсценізація, залучені до виконання певних ролей учні із порушеннями інтелектуального розвитку більш глибоко усвідомлюватимуть сутність усних народних творів;

12) вчитель повинен враховувати рівень пізнавальних можливостей школярів із порушеннями інтелектуального розвитку і відбирати зміст і обсяг фольклорних творів відповідно до віку, інтересів, розумових здібностей дітей цієї категорії тощо.

Отже, під час проведення позакласних корекційно-виховних занять на моральну тематику обов'язковими вимогами до роботи з фольклорним матеріалом є: чітке визначення теми і мети, словникова робота з поясненням невідомих слів, розроблення запитань для дітей, створення окремого блоку проблемних запитань, підведення підсумків і формулювання морального правила на заключному етапі заняття.

Позакласне корекційно-виховне заняття на моральну тематику на основі фольклорного матеріалу структурно складається з трьох компонентів: підготовчого, основного, заключного.

Підготовчий етап триває близько 5-10 хвилин, його основне завдання – це приведення нервово-психічної сфери дітей у оптимальний стан.

Основна частина триває приблизно 25-30 хвилин. У цій частині заняття визначається тема й мета заходу, розкривається тема (на фольклорному матеріалі), проводиться словникова робота, аналізуються ситуації пов'язані з діями персонажів народної творчості, визначається моральне правило тощо.

У заключній частині заняття відбувається підсумковий контроль і налаштування школярів на зміну діяльності.

3.3. Аналіз результативності формувального експерименту

Для визначення ефективності застосування фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання та його впливу на моральне виховання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку нами було проведено формувальний експеримент. Ця частина експерименту проводилася з листопада 2020 по жовтень 2021 року. До формувального дослідження були залучені учні 3-4 класів (4-5 класів 2020-2021 навчального року), які мали діагноз F70 (легка ступінь розумової відсталості) та навчалися в інклюзивних класах Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 1 Середино-Будської міської ради, Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Середино-Будської міської ради, Старогутського навчально-виховного комплексу «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради та Чернацького навчально-виховного комплексу «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради.

З метою перевірки ефективності впливу фольклорного гуртка на моральне переконання та поведінку дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку нами було проведено контрольні зрізи. Метою контрольної перевірки було виявлення рівня сформованості морального виховання в учнів з порушеннями інтелекту, які прийняли участь у констатувальному експерименті нашого магістерського дослідження.

Критеріями для визначення рівня моральної вихованості ми обрали такі показники, як порядність, чуйність, відповідальність, людяність і культура поведінки (за А. Висоцькою) [12; 13].

На думку вчених, визначення рівня сформованості моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку відбувається у процесі контролю за особистісним розвитком вихованців і здійснюється

він у формі оцінних суджень та висновків. Але перевірити й оцінити результати виховання значно складніше, ніж у навчанні. Для цього потрібні тривалі спостереження за поведінкою учнів із порушеннями інтелектуального розвитку у різних обставинах і ситуаціях. При цьому об'єктами контролю та оцінювання повинні бути:

а) засвоєння відповідних моральних понять (знання, погляди, переконання, ідеали, світогляд) та сформованість рис особистості, значущих для життєдіяльності в суспільстві, готовність і здатність діяти у відповідності з нормами моралі, тобто рівень сформованості моральної свідомості;

б) ступінь сформованості емоційного компонента становлення моральних якостей (емоційно-особистісного ставлення до явищ навколишнього світу, починаючи від простого сприйняття, готовності реагувати і аж до засвоєння ціннісних орієнтацій і ставлень; сформованість відповідних інтересів і нахилів, почуттів, ставлень, усвідомлення й виявлення їх у практичній діяльності), тобто рівень сформованості моральних почуттів;

в) ступінь сформованості поведінкового компонента становлення моральних якостей (застосування відповідних знань, навичок, умінь у різних життєвих ситуаціях, досвід самостійної діяльності), тобто рівень сформованості моральної поведінки.

Для об'єктивного діагностування рівня моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку нами було застосовано:

- анкетування;
- метод збору незалежних характеристик;
- твори-роздуми (або бесіди) на моральну тематику;
- спостереження;
- розв'язання педагогічної ситуації.

Вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на описі діагностичних методик з визначення рівня сформованості моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку.

Низка вчених (А. Гоштаутас, О. Семенов, І. Цілінко, В. Ядов) зазначали на об'єктивності такого методу діагностування, як анкетування [77].

На нашу думку з цією метою доречно застосувати анкету для вивчення рівня моральної вихованості учнів (методика «Вибір»). Її метою є виявлення рівня сформованості моральних якостей особистості, ставлення школярів до моральних норм суспільства. За методикою, учням із порушеннями інтелектуального розвитку пропонується дати відповідь: як ти діятимеш в таких ситуаціях? Обери відповідь, яка відповідатиме твоєму вчинку або допиши свою відповідь. Для прикладу наведемо завдання № 1. Школярам пропонується дати відповідь на запитання: Тобі дали доручення, яке тобі не по душі, але його виконання необхідне колективу. Як ти вдієш? Дитині пропонується низка варіантів відповідей:

- а) сумнівно виконаєш доручення;
- б) залучиш до виконання товаришів, щоб не виконувати роботу самому;
- в) попросиш дати інше, більш цікаве для тебе доручення;
- г) знайдеш причини, щоб відмовитись;
- д) або...

Щодо обробки даних, то за методикою, переважний вибір учнями відповіді: а) свідчить про активне, стійке, позитивне ставлення до моральних норм (високий рівень моральної виховності). Перевага відповіді б) вказує на недостатню стійкість позитивного ставлення до моральних норм – можливі компроміси у поведінці (достатній рівень моральної вихованості). Перевага відповіді в) характеризує пасивну і недостатньо стійку поведінку (середній рівень моральної вихованості). Перевага відповіді г) вказує на переважно негативне ставлення до моральних норм (свідчить про низький рівень моральної вихованості) (Додаток Б).

Для більш об'єктивного діагностування рівня моральної вихованості дітей із порушеннями інтелектуального розвитку нами також було застосовано відкриту анкету, яка пропонувала дітям дати розгорнуті й самостійні відповіді на запропоновані ситуації та запитання, наприклад:

Відкрита анкета на виявлення рівня моральної вихованості дітей.

1. Чи поважаєте думку інших, якою вона б не була?
2. Чи надаєте Ви послуги старшим?
3. Зазвичай відповідаєте на питання доброзичливо, зрозуміло, привітно?
4. Чи вважаєте себе вихованою людиною?
5. Чи можете дозволити собі розмову з батьками на піднесеному тоні?
6. Зазвичай вибачаєтеся за провину?
7. Чи любляете відвідувати театр, виставки, концерти?
8. Чи пунктуальна Ви людина?
9. Любляете читати художню літературу?
10. Чи розвинене в Вас відчуття міри?
11. Коли слухаєте співрозмовника, Ви його перериваєте?

Аналіз відкритих анкет дає можливість визначити рівень моральної вихованості дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку.

На наше переконання, значну кількість достовірної інформації про рівень вихованості школярів означеної категорії можна отримати за допомогою методу збору незалежних характеристик, коли окремо один від одного класний керівник, сам учень (по мірі можливості), його батьки, товариші, вчителі, характеризують рівень вихованості учня за певною програмою чи планом.

У нашому дослідженні план збору незалежних характеристик стосувався таких особистісних рис, як:

- обов'язковість і відповідальність;
- бережливість;

- дисципліна;
- ставлення до навчання;
- ставлення до праці;
- доброта та чуйність;
- чесність та справедливість;
- простота та скромність;
- культура спілкування;
- колективізм, почуття товариствськості.

Збір незалежних характеристик за допомогою математичних обчислень дозволяє визначити рівень моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, а саме:

- низький рівень свідчить про слабку, нестійку позитивну поведінку, яка регулюється в основному вимогами дорослих та іншими зовнішніми стимулами та збудниками. Самоорганізація та саморегуляція ситуативна;

- середній рівень свідчить про властиву самостійність, прояви самоорганізації і саморегуляції, відсутність громадської позиції;

- достатній рівень – це позитивна самостійність у діяльності, але громадська позиція ситуативна;

- високий рівень свідчить про стійку і позитивну самостійність у діяльності та поведінці, яка проявляється в активній громадській та громадянській позиції (Додаток В).

Для діагностики оцінних суджень учнів із порушеннями інтелектуального розвитку вчені пропонують використовувати твори-роздуми на відповідні теми. Для діагностування рівня засвоєння моральних понять, а саме знань, поглядів, переконань, ідеалів, світогляду та сформованості рис особистості, значущих для життєдіяльності в суспільстві, готовності і здатності діяти у відповідності з нормами моралі, нами було запропоновано учням означеної категорії протягом навчального року написати (дати усну відповідь під запис педагога) на низку запитань.

Ці питання стосувалися таких тем, як «Що таке обов'язок», «Хто такий друг? Яким він повинен бути?», «Чому однокласники не можуть порозумітися?», «Яким би я хотів бути», «Хто такі добрі люди?». Цінність таких запитань у тому, що вони виражають внутрішні позиції школярів, їх сумніви, роздуми, прагнення. Наголосимо, що діти, які з різних причин відчували проблеми у написанні відповідей на поставлені запитання були залучені до індивідуальної співбесіди з класним керівником (дослідником).

На нашу думку, виявити дійсний рівень вихованості можливо лише за умови використання різних методів. Не можна пізнати особливості характеру та поведінки учня, виявити наявність в нього знань, вмінь та навичок у галузі виховання за допомогою якого-небудь одного методу.

Відомо, що особистість проявляє себе насамперед в діяльності, тому вивчення учнів обов'язково передбачає організацію їх діяльності та спостереження за нею. Чим активніша ця діяльність, тим яскравіше проявляються особливості школярів. Найбільш яскраво проявляються вони в учнівському колективі, у спілкуванні один з одним. Педагогічна цінність спостережень полягає в тому, що вони дають можливість скласти уявлення про рівень вихованості не за словами та письмовими відповідями, а за конкретними справами, за вчинками та діями.

Важливим діагностичним методом у педагогічній науці виступає педагогічна ситуація. Педагогічна ситуація – це складова частина педагогічного процесу, педагогічна реальність, через яку педагог управляє педагогічним процесом і водночас може діагностувати рівень моральної вихованості школярів із порушеннями інтелектуального розвитку. Сутність будь-якої педагогічної ситуації полягає в наявності в ній протиріч, їх розвитку й розв'язання. Тому будь-яка ситуація по суті є проблемною. Педагогічна ситуація нами спеціально проектувалася у позаурочний час, наприклад:

1. На перерві один із твоїх однокласників розбив вікно. Ти це бачив. Він не зізнався. Що ти скажеш? Чому?

2. Діти грали в групі, деякі малювали, розглядали картинки в книзі. Таня сиділа одна, дуже сумна. Що ти зробиш?

3. У гостях ти побачив на буфеті вазу з смачними пиріжками. Тобі дуже захотілося взяти пиріжок. Поруч нікого немає, і те, що ти візьмеш пиріжок, ніхто не дізнається, але ти знаєш, що брати чуже без дозволу не можна. Як ти вчиниш?

На розв'язання проблемних ситуацій учням відводилося 25 хвилин. Відповіді учні давали самостійно.

Для узагальнення показників контрольного етапу експерименту з визначенням середнього арифметичного та відсоткового співвідношення нами використовувалася формула середнього арифметичного (Додаток Д).

У процесі діяльності фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання та для впливу таких занять на моральне виховання школярів з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку нами було розроблено різнопланові виховні заходи на матеріалах усної народної творчості, звичаїв, традицій тощо.

Результати контрольного етапу магістерського дослідження показали наступні дані:

- високого рівня моральної вихованості в учнів 4-5 класів, які мають порушення інтелектуального розвитку не було виявлено;
- достатній рівень моральної вихованості в дітей з особливими освітніми потребами із інклюзивних класів було зафіксовано в 12,5 % осіб;
- середній рівень моральної вихованості було зафіксовано в 62,5 % дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку;
- низький рівень моральної свідомості, переконань і вчинків залишився у 25 % учнів молодших класів цієї категорії (див. рис. 3.1).

Рис. 3.1. Рівень моральної вихованості учнів із порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку на контрольному етапі дослідження

Шляхом використання математичного обчислення нами було узагальнено рівні моральної вихованості у школярів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку, які навчалися в інклюзивних класах Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 1 Середино-Будської міської ради, Опорного Середино-Будського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів № 2 Середино-Будської міської ради, Старогутського навчально-виховного комплексу «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради та Чернацького навчально-виховного комплексу «Заклад загальної середньої освіти I-III ступенів – заклад дошкільної освіти» Середино-Будської міської ради. У таблиці 3.1 ми навели порівняння результатів констатувального та контрольного етапів експерименту (у відсотках).

Таблиця 3.1.

Порівняння результатів констатувального і контрольного етапів дослідження моральної вихованості у дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку

Етапи дослідження	Навчальний рік	Рівні моральної вихованості дітей (%)			
		Низький	Середній	Достатній	Високий
Констатувальний	2020-2021	50	50	0	0
Контрольний	2021-2022	25	62,5	12,5	0
Різниця		25	12,5	12,5	0

Аналіз результатів констатувального і контрольного етапів дослідження свідчить про позитивні результати і виховний вплив діяльності фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання на учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку (див. рис. 3.2).

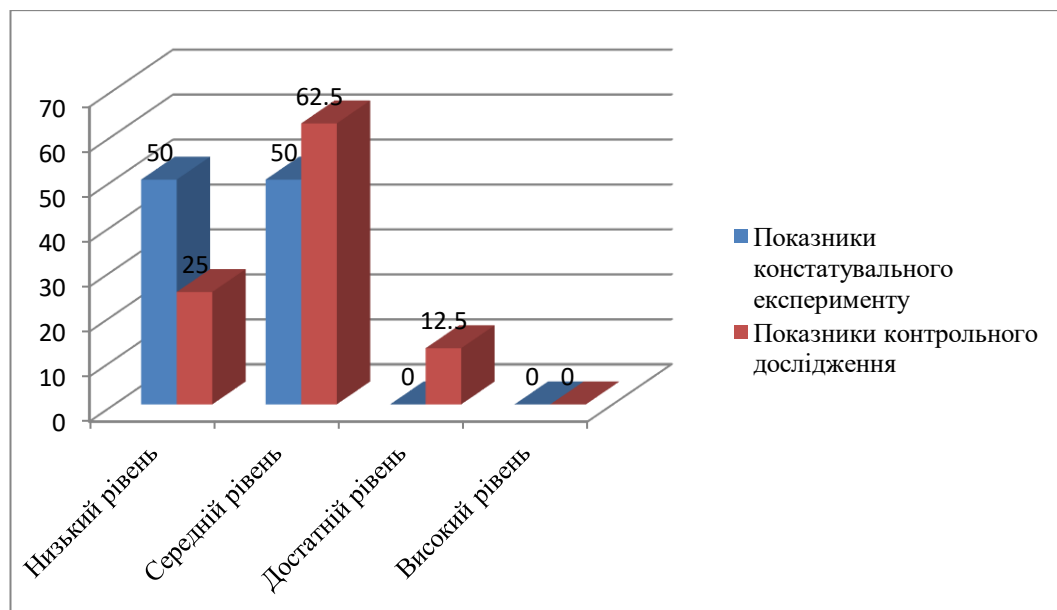

Рис. 3.2. Порівняння показників рівня моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку на констатувальному та контрольному етапах дослідження

Отримані дані свідчать, що в результаті систематичного використання фольклорного матеріалу, прикладів моральних вчинків і переконань героїв народної творчості, рівень моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку зріс, а саме: на високому рівні моральної вихованості було зафіксовано 0 % дітей; якісно змінилися показники достатнього рівня моральної вихованості: із 0 % на констатувальному етапі цей показник зріс до 12,5 % на контрольному етапі експерименту; відповідно змінилися показники й середнього рівня: ці дані збільшилися: з 50 % на констатувальному етапі до 62,5 % на контрольному.

Варто зауважити, що показники низького рівня моральної вихованості дітей згаданої категорії значно зменшилися – з 50 % на констатувальному етапі дослідження до 25 % на контрольному етапі.

Як бачимо, лише по низькому рівню позитивна динаміка складає 25 %. Показники середнього та достатнього рівнів покращилися на 12,5 %. Показники високого рівня розвитку моральної вихованості не змінилися й складають 0 %, що свідчить про необхідність продовження кропіткої, систематичної роботи з дітьми, які мають інтелектуальні порушення в цьому напрямку з використанням фольклорного матеріалу.

Таким чином, для визначення ефективності діяльності фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання та його впливу на стан моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку нами було проведено контрольне дослідження.

Для об'єктивного діагностування рівня моральної вихованості в учнів цієї категорії нами було застосовано анкетування, метод збору незалежних характеристик, проблемні запитання (письмові або усні (під запис педагога) на моральну тематику, спостереження та розв'язання педагогічних ситуацій).

У результаті проведеного контрольного експерименту було встановлено, що рівень моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку зріс, зокрема ці показники у порівнянні з минулим навчальним роком покращилися, а саме, показники високого рівня

моральної вихованості підвищилися на 0 %, достатнього рівня на 12,5 %, середній рівень збільшився на 12,5 %. Низький рівень моральної вихованості в таких дітей на кінець проведення нашого магістерського дослідження зменшився на 25 %.

Отже, отримані результати дають підстави стверджувати, що робота фольклорного гуртка в позаурочний час із дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку є ефективною і забезпечує особам цієї категорії якісне моральне виховання та успішне існування в людському суспільстві.

Висновки до розділу 3

Третій розділ дослідження присвячений експериментальній перевірці впливу діяльності фольклорного гуртка в умовах інклюзивного навчання на моральне виховання учнів з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1) позаурочна діяльність в умовах інклюзивної освіти є однією із складових виховного процесу. Однією із ефективних форм позаурочної діяльності з учнями з порушеннями інтелектуального розвитку є фольклорний гурток. Саме він може бути цікавим для дітей означеної категорії молодшого шкільного віку, адже фольклорний матеріал багатий повчальним змістовим наповненням і має велику кількість жанрів.

При плануванні діяльності фольклорного гуртка необхідно враховувати умови, можливості навчального закладу та певні шкільні традиції. Робота фольклорного гуртка повинна складатися з теоретичної та практичної частин. Роль керівника гуртка полягає в спонуканні дітей до роботи, наданні організаційної, інформаційної, корекційної, дидактичної, виховної допомоги школярам з порушеннями інтелекту.

В умовах інклюзивного навчання до діяльності фольклорного гуртка необхідно залучати педагогічний колектив, батьків, працівників музеїв,

батьків та інших. Одну з провідних ролей в умовах інклюзивного навчання можуть відігравати учні з нормо-типовим розвитком, які можуть теоретично й практично допомагати дітям з особливими освітніми потребами на заняттях фольклорного гуртка;

2) позакласне корекційно-виховне заняття на моральну тематику на основі фольклорного матеріалу структурно складається з трьох компонентів: підготовчого, основного, заключного. Підготовчий етап триває близько 5-10 хвилин, його основне завдання – це приведення нервово-психічної сфери дітей у оптимальний стан. Основна частина триває приблизно 25-30 хвилин. У цій частині заняття визначається тема й мета заходу, розкривається тема (на фольклорному матеріалі), проводиться словникова робота, аналізуються ситуації пов'язані з діями персонажів народної творчості, визначається моральне правило тощо. У заключній частині заняття відбувається підсумковий контроль і налаштування школярів на зміну діяльності.

Під час проведення фольклорних занять на моральну тематику обов'язковими вимогами є: чітке визначення теми і мети, словникова робота з поясненням невідомих слів, розроблення запитань для дітей, створення окремого блоку проблемних запитань, підведення підсумків і формулювання морального правила на заключному етапі заняття;

3) у результаті проведеного контрольного експерименту було встановлено, що рівень моральної вихованості в учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку зріс, зокрема ці показники у порівнянні з даними констатувального покращилися, а саме, показники високого рівня моральної вихованості підвищилися на 0 %, достатнього рівня на 12,5 %, середній рівень збільшився на 12,5 %. Низький рівень моральної вихованості в таких дітей зменшився на 25 %.

Як бачимо, діяльність фольклорного гуртка в умовах інклюзивної освіти має позитивний вплив на формування, розвиток і корекцію морального виховання в дітей з інтелектуальними порушеннями молодшого шкільного віку.

ВИСНОВКИ

Визначення науково-теоретичних засад та узагальнення психолого-педагогічних джерел з проблеми морального виховання учнів із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку на фольклорному матеріалі у позаурочний час дали змогу дійти таких висновків:

1) моральне виховання – це процес засвоєння заданих суспільством зразків поведінки, в результаті якого зазначені взірці стають регуляторами (мотивами) поведінки дитини. Результатом морального виховання є моральна вихованість, яка проявляється в сукупності певних позитивних моральних якостей в учнів початкової школи до своїх обов'язків, до діяльності, до однокласників та інших людей.

Український фольклор може виступати дієвим інструментом впливу на свідомість і діяльність дітей з порушеннями інтелекту, адже забезпечує почуття впевненості у власних силах, мотивує їх до навчання та соціо-нормативної поведінки, формує особистісні, ціннісно-сміслові та навчально-пізнавальні компетентності;

2) загальними критеріями визначення стану моральної вихованості учнів із порушеннями інтелектуального розвитку є переконаність, стійкість, цілеспрямованість у життєдіяльності дітей. До індивідуальних критеріїв визначення стану моральної вихованості учнів відносяться такі показники життєдіяльності, як старанність і успішність. На переконання вчених, будь-який вид діяльності дитини може бути оцінений з точки зору старанності і успішності. Для об'єктивного визначення стану сформованості моральної вихованості у дітей згаданої категорії, нами було використано такі методи, як спостереження, анкетування, проєктивна методика (методика незакінченого речення) і бесіди.

Стан моральної вихованості у дітей із порушеннями інтелекту диференціювався нами на: низький, середній, достатній та високий;

3) заняття на моральну тематику фольклорного гуртка повинно складатися з трьох компонентів: підготовчого, основного, заключного. Підготовчий етап триває близько 5-10 хвилин, його основне завдання – це приведення нервово-психічної сфери дітей у оптимальний стан. Основна частина триває приблизно 25-30 хвилин. У цій частині заняття визначається тема й мета заходу, розкривається тема (на фольклорному матеріалі), проводиться словникова робота, аналізуються ситуації пов'язані з діями персонажів народної творчості, визначається моральне правило тощо. У заключній частині заняття відбувається підсумковий контроль і налаштування школярів на зміну діяльності.

Під час проведення фольклорних занять на моральну тематику обов'язковими вимогами є: чітке визначення теми і мети, словникова робота з поясненням невідомих слів, розроблення запитань для дітей, створення окремого блоку проблемних запитань, підведення підсумків і формулювання морального правила на заключному етапі заняття;

4) експериментальна перевірка впливу фольклорних занять на стан моральної вихованості дітей з порушеннями інтелекту молодшого шкільного віку дала наступні результати: позитивно змінилися показники достатнього рівня моральної вихованості: із 0 % на констатувальному етапі до 12,5 % на контрольному етапі експерименту; позитивно змінилися показники середнього рівня: з 50 % на констатувальному етапі до 62,5 % на контрольному; позитивно змінилися показники низького рівня моральної вихованості: з 50 % на констатувальному етапі вони зменшилися до 25 %.

Зазначені дані свідчать про ефективність використання фольклорних занять в умовах інклюзивного навчання з метою підвищення рівня моральної вихованості в дітей з порушеннями інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батурина Г. И., Лисова К. Л., Суворова Г. Ф. Нравственное воспитание школьников на народных традициях: методический материал. М.: Народное образование, 2002. 112 с.
2. Бгажнокова И. М. Психология умственно отсталого школьника. М.: Просвещение, 1987. 94 с
3. Белоусова Т. Л. Духовно-нравственное развитие и воспитание младших школьников: методические рекомендации. Москва: Академия, 2011. С. 15–19.
4. Беспятова Н. К., Яковлев Д. Е. Организация и содержание воспитательного процесса в школе: методическое пособие. М.: Педагогика, 2006. 177 с.
5. Божович Л. И., Конникова Т. Е. Нравственное формирование личности школьника в коллективе. Москва: Просвещение, 2000. 464 с.
6. Болотина Л. Р., Баранов С. П., Комарова Т. С. Дошкольная педагогика: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва: Культура, 2005. 240 с.
7. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці: навчальний посібник. – К. : Наш час, 2005. 315 с.
8. Буре Р. С. Социально-нравственное воспитание дошкольников. Методическое пособие. Москва: Мозаика-синтез. 2011. 80 с.
9. Бухарова Г. Д., Мазаева Л. Н., Полякова М. В. Общая и профессиональная педагогика: учебное пособие. Екатеринбург: Изд-во РГППУ, 2003. 297 с.
10. Вержиховська О. М. Дослідження моральних якостей учнів молодших класів допоміжної школи Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць Інституту проблем виховання АПН України. К.: Педагогічна думка, 1999. Кн.2.С. 133–139.

11. Вержиховська О. М. Формування позитивного ставлення до моральної діяльності у розумово відсталих молодших школярів. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. Слов'янськ: СДП, 2001. Вип.11. С. 315–323.

12. Висоцька А. М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи). К.: Полігранд, 2012. 146 с.

13. Висоцька А.М. Організація позакласної виховної роботи в спеціальних навчальних закладах для дітей з розумовою відсталістю (5-10 класи): методичні рекомендації. К.: ВГСПО «Національна Асамблея інвалідів України», 2012. 106 с.

14. Выготский Л. С. Основы дефектологии. СПб.: Лань, 2003. 656 с.

15. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.

16. Григорьев Д. В. Воспитательное пространство как теоретический объект и социальный проект. Теоретические исследования в 2001 году: материалы научно-практической конференции ИТОП РАО. Москва: Владос, 2002. С. 234–240.

17. Дейкина А. Д. Книга Ф. И. Буслаева «О преподавании отечественного языка» (1844 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://refdb.ru/look/1765404.html>. Дата звернення: Червень 20, 2021.

18. Джанзакова Ш. И., Шагаева Н. А., Лукпанова Б. С. Фольклор как средство духовно-нравственного воспитания младших школьников. *Казанский педагогический журнал*. 2018. № 2. С. 48–53.

19. Дмитрієва І. В. Корекційний вплив образотворчого мистецтва на інтелектуальний розвиток учнів допоміжної школи. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі : науково-методичний збірник*. – К.: Науковий світ, 2001. С. 43–45.

20. Дуканова Е. И. Симоненко В. Д. Общая и профессиональная педагогика: учебное пособие для студентов педагогических вузов. Москва: Вентана-Граф, 2006. 368 с.

21. Еременко И. Г. Олигофренопедагогика. К.: Вища школа, 1985. 328 с.
22. Каиров И. А. Азбука нравственного воспитания. Москва: Академия, 2006. 201 с.
23. Калмыкова Е. А. Психология лиц с умственной отсталостью: учебно-методическое пособие. КГУ, 2007. 121 с.
24. Килина И. В. Фольклор и его потенциал в процессе формирования духовно-нравственной личности в современном обществе. Ульяновск: УлГПУ, 2012. С. 11–19.
25. Ковалев Н. Е., Райский Б. Ф., Сорокин Н. А. Введение в педагогику: учебное пособие для педагогических институтов. Москва: Просвещение, 1987. 386 с.
26. Козлова С. А., Дедовских Н. К., Калишенко В. Д. Нравственное и трудовое воспитание дошкольников. Москва: Академия, 2002. 400 с.
27. Козлова С. А., Куликова Т. А. Дошкольная педагогика: учебное пособие. Москва: Академия, 2001. 416 с.
28. Колосова Т. С., Звягина Н. В., Морозова Л. В. Психофизиологические особенности развития детей младшего школьного возраста. Архангельск: Поморье, 1997. 159 с.
29. Кононенко Б. И. Большой толковый словарь по культурологии. М.: Вече, 2003. 512 с.
30. Косенко Ю. М. Історія України. 7 клас : підручник для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей. Чернівці : Букрек, 2016. 280 с.
31. Косенко Ю. М. Дидактична гра як метод самостійної роботи розумово відсталих учнів на уроках історії школі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова.* Київ, 2013. № 24. С. 141–145.
32. Косенко Ю. М. Сутність дидактичної гри як методу навчання. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*

Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка. Суми: Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. №8. С. 184–191.

33. Косенко Ю. М. Система історичних понять у курсі історії спеціальної школи. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка*. Суми, 2013. № 4. С. 152–159.

34. Косенко Ю. М. Особливості викладання суспільно-історичного матеріалу розумово відсталим учням у 20-х – на початку 30-х років ХХ століття. *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал СумДПУ ім. А. С. Макаренка*. Суми, 2015. № 2. С. 130–137.

35. Косенко Ю. М. Особливості проведення дидактичної гри на уроках історії у спеціальній школі. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць НПУ ім. М. П. Драгоманова*. Київ, 2012. № 21. С. 130–134.

36. Косенко Ю. М. Історія України: підручник для 8 класу спеціальних закладів загальної середньої освіти (F 70). Чернівці: Букрек, 2017. 304 с.

37. Косенко Ю. М., Репринцева О. О., Леонова О. В., Кудрявцева М. В. Традиційна гра в інклюзивній освіті: від аналізу педагогічних можливостей – до впровадження у шкільну практику центральної Росії та України. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал СумДПУ ім. А.С. Макаренка*. Суми, 2015. № 3. С. 36–53.

38. Косенко Ю. М. Умови застосування дидактичних ігор на уроках історії в спеціальній школі. *Проблеми та перспективи наук в умовах глобалізації : матеріали VII Всеукраїнської наукової конференції*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. С. 32–33.

39. Кузнецова Л. В. Гармоническое развитие личности младшего школьника. Москва: Педагогика, 2008. 241 с.

40. Кузнецова Л. В. Гармоническое развитие личности младшего школьника. Москва: Педагогика, 2008. 241 с.

41. Лапшин В. А., Пузанов Б. П. Основы дефектологии. М.: Просвещение, 2000. 211 с.
42. Лиепиня С. В. Особенности внимания учащихся младших классов вспомогательных школ. *Дефектология*. 1977. № 5. С. 20–25.
43. Лихачев Б. Т. Педагогика. Курс лекций. Москва: Юрайт. 2001. 607 с.
44. Навчальні програми з історії України для 7-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi/dlya-ditej-z-porushennyami-intelektualnogo-rozvitku>. Дата звернення: Червень 27, 2021.
45. Навчальні програми з української літератури для 7-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvita-ditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi/dlya-ditej-z-porushennyami-intelektualnogo-rozvitku>. Дата звернення: Червень 26, 2021.
46. Ованесян Л. Г., Клыкова Л. А. Особенности форм и содержания фольклорной деятельности в условиях современной школы на примере г. Челябинск. *Вестник Челябинского государственного педагогического университета. Педагогические науки*. 2018. № 4. С. 65–73.
47. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. Москва: Мир и образование; Оникс, 2012. 1376 с.
48. Основы морали. Хрестоматия: учебное пособие для вузов. За ред. О. С. Богдановой. М.: Педагогика 1993. 433 с.
49. Певзнер М. С. Этиопатогенез и классификация олигофрении. *Клиникогенетическое исследование олигофрении*. М.: Педагогика, 1972. С. 3–22.

50. Петрова В. Г., Белякова И. В. Психология умственно отсталого школьника (Олигофренопсихология). М.: Владос, 2002. 356 с.

51. Петрова В. Г., Белякова И. В. Психология умственно отсталых школьников: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений. М.: Академия, 2002. 160 с.

52. Петрова В. И. Азбука нравственного взросления: методический материал. СПб.: Питер, 2007. 304 с.

53. Пилюгина Н. А. Методические рекомендации по духовно-нравственному воспитанию детей старшего дошкольного возраста: пособие. Москва: МКУ, 2011. 30 с.

54. Пинский Б. И. Психологические особенности деятельности умственно отсталых школьников. М.: АПН СССР, 1962. 312 с.

55. Подласый И. П. Педагогика начальной школы. Москва: Владос, 2008. 464 с.

56. Рейма О. Я. Педагогические условия процесса народно-патриотического воспитания студентов средствами русского фольклора во внеучебной деятельности ВУЗа. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-usloviya-protsessa-narodno-patrioticheskogo-vozpitanija-studentov-sredstvami-russkogo-folklor-a-vo-vneuchebnoj-deyatelnosti-vuz-a>. Дата звернення: Червень 26, 2021.

57. Репкин В. В. Формирование учебной деятельности в младшем школьном возрасте. *Начальная школа*. 1999. № 7. С. 19–24.

58. Родименко І. М. Критерії оцінювання досягнень дітей у спеціальних навчальних закладах: (досвід Дніпропетровської області). *Дефектологія*. 2003 № 1. С. 7–10.

59. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника: учебное пособие. М.: Просвещение, 1986. 192 с.

60. Сембрат А. Моральне виховання старшокласників у навчально-виховному процесі гімназії. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми: збірник наукових праць*. Харків, 2006. №2. С. 54–60.

61. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Ч. I.: Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.
62. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Ч. II.: Навчання і виховання дітей. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 224 с.
63. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки). К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. Ч. I. 238 с.
64. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник.: Навчання і виховання дітей. К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. Ч. II. 224 с.
65. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталого дитини: підручник. К.: Знання, 2008. 359 с.
66. Синьов В. М., Пометун О. І., Кривуша В. І., Супрун М. О. Основи теорії виховання: навчальний посібник. К.: Вид-во КІВС, 2000. 153 с.
67. Смирнов С. А., Котова И. Б., Шиянов Е. Н. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии. Москва: Академия, 2001. 512 с.
68. Сохина Ф. А., Ядэшко В. И. Нравственное воспитание детей дошкольного возраста. Москва: Просвещение, 2001. 187 с.
69. Стадненко Н. М., Ильяшенко Т. Д. Особенности отношения к учебной деятельности учащихся вспомогательной школы. *Дефектология*. 1980. № 5. С. 14–19.
70. Сухарева Г. Е. Клинические лекции по психиатрии детского возраста. М.: Медицина, 1965. 334 с.
71. Сухомлинский В. А. Как воспитать настоящего человека. М.: Педагогика, 1989. 288 с.
72. Татьянчикова І. В. Психолого-педагогічні основи соціалізації дітей з вадами інтелектуального розвитку: монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. Маторіна, 2014. 431 с.

73. Татьяначикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія. Слов'янськ: Видавництво Б. Маторіна, 2017. 457 с.
74. Тороп К., Рейда К., Кривошея С. Навчально-реабілітаційний центр як інститут соціалізації. *Особлива дитина: навчання і виховання*. № 3. 2017. С. 88–96.
75. Трошин П. Л. Нравственное воспитание: понятие, сущность, задачи. *Молодой ученый*. 2016. №8. С. 884–887.
76. Турчинская К. М. Профорентация во вспомогательной школе. К.: Наукова думка, 1976. 214 с.
77. Ушинский К. Д. О нравственном элементе в русском воспитании. Собрание педагогических сочинений. СПб., 1909. Т. 1. С. 122–129. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/folklor-kak-sredstvo-duhovno-npravstvennogo-vozpitanija-mladshih-shkolnikov/viewer>. Дата звернення: Червень 20, 2021.
78. Харламов И. Ф. Педагогика. Москва: Гардарики, 1999. 520 с.
79. Цілинко І. О. Діагностика морально-ціннісної сфери особистості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2013. Вип. 2. С. 41–44.
80. Чеботарьова О. В. Розвиток пізнавальної діяльності дошкільників із розумовою відсталістю засобом конструювання. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Серія: Соціально-педагогічна. 2012. Вип. 21. С. 262–268.
81. Чиркова Т. Учет индивидуально-психологических особенностей детей. *Дошкольное воспитание*. 1986. № 5. С. 38–42.
82. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе. Москва: Политиздат, 1979. 160 с.
83. Щуркова Н. Е. Нравственное воспитание школьников. *Воспитание школьников*. 1990. № 1. С.13–16.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вчителів

1. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графі щодо сумлінності виконання ними громадських доручень

Сумлінно	Старанно, але під контролем вчителя	Не старанно, навіть у присутності педагога	Не якісно, навіть після багатьох вказівок вчителя
----------	-------------------------------------	--	---

2. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графі щодо їх безкорисливої допомоги іншим дітям

Завжди допомагає	Допомагає окремим дітям	Рідко допомагає	Не допомагає
------------------	-------------------------	-----------------	--------------

3. Будь-ласка впишіть прізвища учнів у графі щодо вживання ними слів вдячності

Не вживає	Рідко вживає	Як правило вживає	Завжди вживає
-----------	--------------	-------------------	---------------

Додаток А. 1

Анкета для батьків

1. Під час перебування вашої дитини вдома вона допомагає вам по домашньому господарству? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

Завжди допомагає	Як правило допомагає	Рідко допомагає	Не допомагає
------------------	----------------------	-----------------	--------------

2. На Вашу думку чи порушує ваша дитина правила поведінки? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

Не порушує	Рідко порушує	Переважно порушує	Завжди порушує
------------	---------------	-------------------	----------------

3. Чи вживає ваша дитина слова вдячності? Свою відповідь впишіть у відповідну графу.

Завжди вживає	Як правило вживає	Рідко вживає	Не вживає
---------------	-------------------	--------------	-----------

4. Чи вживає ваша дитина брутальні слова? Свою відповідь впишіть у відповідну графу

Не вживає	Рідко вживає	Як правило вживає	Завжди вживає
-----------	--------------	-------------------	---------------

Додаток А. 2

Проективна методика для учнів із порушеннями інтелектуального розвитку

1. Ти поспішав на сеанс у кінотеатр, щоб переглянути новий фільм. Ти поспішав, адже до початку сеансу залишалось близько 10 хвилин. По дорозі до кінотеатру ти помітив, як старенька бабуся несла дві сумки. Їй було важко. На секунду ти зупинився, подумав і прийняв рішення ...

2. На перерві у школі ти з друзями розмовляв про класний мультфільм. У цей час до тебе підійшов однокласник з проханням пояснити хід розв'язання математичної задачі. Розмова з друзями була дуже цікава і ти вирішив ...

3. Йдучи зі школи ти їв (їла) котлету. На іншій стороні вулиці ти побачив(ла) маленьке кошеня й ти вирішив(ла) його погодувати. По дорозі рухалися автомобілі, до світлофора відстань була близько 30 метрів і ти прийняв(ла) рішення...

Додаток Б

Анкета на вивчення рівня моральної вихованості учнів

1.Тобі дали доручення, яке тобі не по душі, але його виконання необхідне колективу. Як ти вдієш?

Дитині пропонується низка варіантів відповідей:

- а) сумнівно виконаєш доручення;
- б) залучиш до виконання товаришів, щоб не виконувати роботу самому;
- в) попросиш дати інше, більш цікаве для тебе доручення;
- г) знайдеш причини, щоб відмовитись;
- д) або...

2. Ти випадково почув, як група твоїх однокласників висловила справедливі, але неприємні зауваження в твою адресу. Як ти вдієш?

- а) спробуєш пояснити їм чим викликана твоя поведінка;
- б) переведеш розмову на жарт, але намагатимешся виправитися;
- в) виправлятися не будеш, адже ти переконаний, що правий;
- г) зробиш вигляд, що нічого не чув;
- д) або...

3. Ти випадково, не бажаючи того, причинив зло іншій людині або наніс їй незначний збиток. Як ти діятимеш?

- а) зробиш все можливе, щоб усунути зло;
- б) вибачишся, пояснивши, що ти зробив це не навмисно;
- в) вагаєшся вибачатися чи ні;
- г) зробиш вигляд, що ти не завинив.
- д) або...

4. Ти став свідком того, як один учень несправедливо образив іншого на твоїх очах. Як ти діятимеш?

- а) вимагатимеш вибачення перед тим, хто постраждав і пояснення таких дій;
- б) вимагатимеш, щоб він вибачився перед тим, хто постраждав;

- в) висловиш співчуття тому, кого образили;
- г) зробиш вигляд, що тебе це не стосується.
- д) або...

Обробка отриманих даних:

Переважний вибір учнями відповіді а) свідчить про активне, стійке, позитивне ставлення до моральних норм (високий рівень моральної виховності).

Перевага відповіді б) вказує на недостатню стійкість позитивного ставлення до моральних норм – можливі компроміси у поведінці (достатній рівень моральної вихованості).

Перевага відповіді в) характеризує пасивну і недостатньо стійку поведінку(середній рівень моральної вихованості).

Перевага відповіді г) вказує напереважно негативне ставлення до моральних норм (свідчить про низький рівень моральної вихованості).

Додаток В

Збір незалежних характеристик по визначенню рівня вихованості учня

1. Обов'язковість і відповідальність						
1.	Намагаюся відповідально відноситися до своїх постійних обов'язків	4	3	2	1	0
2.	Допомагаю вчителю в організації класу, у проведенні різноманітних заходів	4	3	2	1	0
3.	Самостійно можу організувати дозвілля дітей на перерві (організувати гру, прибирання, збирання чи роздавання підручників тощо)	4	3	2	1	0
4.	Беру активну участь у виховних заходах, допомагаю вчителю (класному керівнику) в підведенні підсумків роботи класу, у визначенні найближчих завдань	4	3	2	1	0
2. Бережливість						
1.	Акуратно користуюся бібліотечними книгами	4	3	2	1	0
2.	Бережно відношусь до шкільних меблів	4	3	2	1	0

3.	Бережно відношусь до свого одягу	4	3	2	1	0
4.	Економлю природні ресурси (електроенергію, воду, папір)	4	3	2	1	0
3. Дисципліна						
1.	Знаю і виконую Правила для учнів	4	3	2	1	0
2.	Завжди уважний на уроках, не заважаю слухати іншим пояснення вчителя	4	3	2	1	0
3.	Беру участь у позакласних заходах, які проводяться у класі, школі	4	3	2	1	0
4.	Розумію свою відповідальність за результати роботи класного колективу	4	3	2	1	0
4. Ставлення до навчання						
1.	Завжди виконую домашні завдання	4	3	2	1	0
2.	При підготовці домашнього завдання намагаюся не просити допомоги в дорослих	4	3	2	1	0
3.	Використовую додаткову літературу (користуюсь Інтернетом)	4	3	2	1	0
4.	Акуратний, гарний виконавець, точний	4	3	2	1	0
5. Ставлення до праці						
1.	Своєчасно та точно виконую доручені мені завдання	4	3	2	1	0
2.	Беру участь у трудових рейдах (прибирання класу, території школи)	4	3	2	1	0
3.	Виконую трудові доручення батьків	4	3	2	1	0
4.	Добровільно виконую всі доручення	4	3	2	1	0
6. Доброта та чуйність						
1.	Намагаюся допомогти іншим учням, а також молодшим у вирішенні труднощів, які виникають перед ними	4	3	2	1	0
2.	Ввічливий з дорослими, уступаю місце старшим	4	3	2	1	0
3.	Не реагую на випадкові зіткнення у шкільних коридорах, допомагаю молодшим	4	3	2	1	0
4.	До мене завжди можна звернутися за допомогою	4	3	2	1	0
7. Чесність та справедливість						
1.	Вважаю, що необхідно відповідати за свої вчинки	4	3	2	1	0
2.	Чесно зізнаюся, якщо щось накоїв	4	3	2	1	0
3.	Осуджую свого товариша, якщо він розповів дорослому про вчинок товариша без його присутності при розмові	4	3	2	1	0
4.	Відкрито і сміливо висловлюю свою думку перед любим колективом	4	3	2	1	0

8.Простота та скромність						
1.	Говорючи про свої успіхи, не забуваю про успіхи товаришів	4	3	2	1	0
2.	Розумію, що людину поважають не за гроші	4	3	2	1	0
3.	Інколи люблю похвалитися	4	3	2	1	0
4.	Можу дружити з дівчатами та хлопцями іншої національності	4	3	2	1	0
9.Культура спілкування						
1.	Відвідую музеї, виставки, театри не рідше одного разу на місяць	4	3	2	1	0
2.	Серед телевізійних передач дивлюсь навчальні, пізнавальні фільми. Слухаю не тільки сучасну музику, а і класичну	4	3	2	1	0
3.	Слідкую за своєю мовою, не допускаю, щоб у моїй присутності говорили грубо, некоректно, нецензурно	4	3	2	1	0
4.	Дотримуюся правил у громадських місцях (у тому числі у транспорті)	4	3	2	1	0
10.Колективізм, почуття товаристськості						
1.	Задоволений відношення моїх товаришів до учнів інших класів	4	3	2	1	0
2.	Готовий відстоювати інтереси всього колективу школи у інших колективах та громадських організаціях	4	3	2	1	0
3.	Готовий допомогти своїм однокласникам виконати домашнє завдання або доручення дорослих	4	3	2	1	0
4.	Готовий відповісти за результати своєї роботи та результати роботи своїх товаришів	4	3	2	1	0

Методика опрацювання незалежних характеристик по визначенню рівня вихованості учня

Завдання учням (однокласникам, вчителям, батькам): прочитати питання та дати відповідь, довго не задумуючись, оцінюючи себе по 5-бальній шкалі (розшифровка дається на дошці) :

0 – завжди ні або ніколи

1 – дуже рідко, частіше випадково

2 – частіше ні, ніж так, інколи згадую

3 – частіше так, ніж ні, інколи забуваю

4 – завжди так, постійно.

Результати одного пункту додаються і діляться на 16 (максимальна кількість балів)

Наприклад, $(3+4+3+4) / 16 =$

Потім додаються показники по всім пунктам та діляться на 10

$(1+0.9+0.7+0.6+0.5+1+1+1+0.2+0.5) / 10 =$

- до 0,5 – низький рівень вихованості
- 0,6 – середній рівень вихованості
- 0,7 – 0,8 – достатній рівень вихованості
- 0,9 – 1 – високий рівень

Потім складаються показники кожного учня і діляться на кількість учнів: отримуємо рівень вихованості класу (від учнів).

Класний керівник оцінює учнів без допоміжних питань по 10 пунктам по 5-бальній шкалі.

Так само оцінюють батьки.

Потім показники порівнюються і робляться висновки.

1. Низький рівень – слабка, нестійка позитивна поведінка, яка регулюється в основному вимогами дорослих та іншими зовнішніми стимулами та збудниками, самоорганізації і саморегуляції ситуативні.

2. Середній рівень – властива самостійність, прояви самоорганізації і саморегуляції, відсутня громадська позиція.

3. Достатній рівень – позитивна самостійність у діяльності, громадська позиція ситуативна.

4. Високий рівень – стійка і позитивна самостійність у діяльності та поведінці, проявляється активна громадська та громадянська позиція.

Додаток Д

Формула визначення показників у відсотках (3.1)

$$\frac{A}{B} = \text{_____} * 100 \%$$

де:

X – показник у відсотках;

A – число якому вираховується відсотковий еквівалент;

B – максимальний показник, еквівалентний 100 %.

Додаток Е

План-конспекти занять фольклорного гуртка

Тема: Без калини – немає України.

Мета: ознайомити учнів з одним із народних символів України – калиною, розповісти про її різновиди, лікувальні властивості, навести приклади з усної народної творчості про калину;

Розвивати та коригувати пам'ять, мислення, уяву, увагу, мовлення, емоційно-вольову сферу;

Виховувати поважне відношення до природи, рослин, жінок, до старшого і молодшого покоління.

Хід заняття

Зал прикрашений квітами, вишивка, на столі – коровай на вишиваній скатертині, уквітчаний калиною.

1. Дівчинка співає пісню «Ой є в лісі калина». Співає і прикрашає калиною портрет Т. Шевченка. Дає пучечки дітям, кладе на столи. Діти пригощають гостей калиновим чаєм.

2. Ведучий

Калина – безсмертний символ України.

У лузі, де роса вимиває трави
 А сонце пестить річку на зорі,
 Зростає калина и плоди яскраві,
 Немов намисто ходить до землі.

Ви, діти, зрозуміли, мабуть, що сьогодні ми поведемо мову про калину, звичайну калину, але не зовсім звичайну, а з давніх-давен оспівану в усній народній творчості, споетизовану нашими майстрами слова – поетами.

Вона, калина, супутниця народних звичаїв, традицій, обрядів українського народу. Калина супроводжувала людину з дня її народження і до могили. Вона увійшла в побут, в життя народу. Майже у всіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців - клен, у росіян - береза, а у нас калина і верба. Калина гарна у всі пори року. Весною вона зачаровує сніжно-білим суцвіттям, а восени и взимку червоними кетягами.

Сьогодні у нас свято. Ми будемо говорити про народні звичаї, традиції. Щоб ми з вами стали один до одного ще ближче, терпеливішими, добрішими, щоб не цуралися нашого роду червоного, роду прекрасного. Готуючись до свята, ви повинні були дізнатись, де зростає калина, які сорти її найпоширеніші на Землі, на Україні.

3. Розповіді дітей.

На нашій планеті росте 200 відів калини. На Україні найпоширеніші лише 2 види - калина звичайна та цілолиста. Невибagliва до кліматичних умов зростання вона скрізь росте. Її здавна вирощують у садках.

Ведуча: Про те, що вона не вибаглива, швидко приживається, співається у пісні «Вітер з моря повіває». (Звучить пісня).

При долині кущ калини нахилився до води.
 Ти скажи, скажи калино, як потрапила сюди.
 Якось раннього весною
 Козак бравий проскакав.
 Милувався довго мною
 І потім з собою взяв.

Він хотів мене, калину
 Посадить в своїм саду
 Не довів, у полі кинув,
 Думав, що я пропаду.
 Я за землю ухопилась
 Стала на ноги свої.
 І на віки оселилася,
 Де вода і солов'ї.
 І не гне калину вітер,
 Я тепер не пропаду,
 Наді мною сонце світить
 Я і далі так живу.

Ведуча: Ось перед нами грона калини. Про що ви пам'ятаєте, коли бачите перед собою калину.

Розповіді дітей:

Калина - це доброта, краса, любов до рідного краю і до матері. Подільськими просторами де стежка пахне рутою до тебе йду повторити «Люблю тебе ... Люблю тебе!»

Люблю в кольорі білому,
 І щебеті пташиному
 З яблуками спілими,
 З червоною калиною.

А хто з нас не знає пісні «Мамина коса». Давайте згадаємо рядки з неї, де йдеться про калину:

Чому калини віти нахилила,
 Або багато кольору, або важка роса?
 Чому ж так рано мама посивіла,
 А були ж у неї золота коса.

Хіба можна спокійно читати ці слова. Особливо добре образ калини пов'язаний зі скорботою матері за сином, який захищає рідну Батьківщину.

Гільце - деревце - соснина,
 Від споду до верху калина,
 На верху яблучко -
 Нашій Оксані щастечко.

А ще калиною прибирали коровай.

Хлопчик: а коли я був хворий, мене мама лікувала калиновим варенням, калинова чаєм.

Ведуча: хочу сказати, що не було в народній медицині кращих ліків від застуди, чим калиновий чай. Свіжі плоди з медом та водою вживалися при кашлі, серцевих захворюваннях, для регулювання травлення, тиску крові. Соком очищували обличчя, щоб було рум'яне.

Дівчинка читає вірш «Диво калинове»

Солов'ї на калині,
 На ялині зозуля.
 Через гори й долини
 Лине пісня з Полісся.
 Мова в ній калинова,
 Древа сонячна гілка,
 Серця тиха розмова,
 Калинова сопілка.
 І мости Калинові
 До братів; до народів,
 В сім'ї вольній і новій
 Всьому світу на подив
 І на кручах Дніпрових
 Травня повінь зелена.
 На мостах калинових
 Калинові прапори.

А хто ще Щось может Сказати про калину?

Про це у пісні «Червона калина» (звучить пісня)

Десь там, за далекими гонами літ,
 Де в травах дитинства стежина
 Стоїть біля батьківських сивих воріт

Калина, червона калина.

Вона проводжала синів на війну,

Гілля до шинелі горнула

Не знала в розлуці спокою й сну

Калина, червона калина.

А син під Берліном впавши на зорі

Не стало у матері сина,

І зойкнула вічним вогнем край воріт

Калина, червона калина.

З тих пір в солов'їних дніпровських краях,

Де в травах дитинства стежина,

Як мамина пам'ять, стоїть по синах

Калина, червона калина.

Ще хто хоче щось сказати про калину?

Хлопчик: з давніх-давен наш народ поетизував цей кущ. Оспівав в піснях. Відома козацька балада часів Б. Хмельницького. «Розлилися круті бережечки», де калина символізує дух боротьби за національну незалежність.

Дівчинка: з давнини прийшла до нас і ця легенда. «У селі всі жителі гуляли весілля найкращої пари - Галі та Василя. Веселилася молодь. Заквітчані калиною дівчата водили хороводи, танцювали. Грали із хлопцями у ігри. Все село святкувало. Раптом чорна хмара татар заступила яскраве сонце. По селу крики, зойка, горить село. Татари все забирали з собою, особливо гарних українських дівчат і щоб не потрапити в неволю, дівчата кинулися до ставка. Всі там потонули. А на ранок на тому місці віріс калиновий гай».

Хлопчик: коли я дивлюсь на калину, то в душі в мене піднімається прагнення: почути українську народну пісню, пісню Калинову.

Ну що ж ми задовольнимо твоє бажання і послухаємо пісню «Ой у лузі калина стояла» (Звучить пісня).

У цій пісні образ калини використовується як невід'ємна частина народних обрядів. Сценка весільного обряду. Вбирання гілок. Коли вбирали гілочки - це символ прощання з дівуванням і парубкуванням.

Хлопчик: символічній образ калини супроводжує всю історію України - вона супутниця народу, міцне коріння у калини. Я тримаю гілочку в долоні, а здається, тут моя Україна. Калина зростає з народом, виростає з народної криниці. Недарма в народі кажуть: говорила мати сину, як будеш хату - посади калину.

Ведуча: калина любить добрі працюючі руки. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве й корисне. Калина в собі втілює і красиве і корисне. Отже, щоб росла у нас гарна калина - пам'ятайте слова Миколи Букова:

Мамині руки просять:

Думайте.

Хліб на столі промовляє:

Думайте.

Зламане дерево квилить:

Думайте.

Рідна земля вимагає:

Думайте і захищайте мене.

Калина. Як ніжно звучить це слово. Дуже хочеться, щоб калина стала суттю життя кожного з нас, нашою необхідністю. Адже сьогодні ми з боєм говоримо, що жорстокими стали люди, що беззмістовним стало життя багатьох. Може тому, що зникла з наших сердець калина, що розучились співати своїм дітям колискові, що не берегли чистоти джерельної води, що не садили калину.

Учасників заходу пригощають короваєм прикрашеним калиною.

Тема: Різдв'яний вертеп.

Мета: ознайомити учнів із новорічними, зимовими традиціями, а саме вертепом, розповісти про його різновиди, історію виникнення, навести приклади біблійних легенд, колядок, щедрівок, які зі стародавніх часів використовувалися у різдв'яному вертепі;

Розвивати та коригувати пам'ять, мислення, уяву, увагу, моторику рук, мовлення, емоційно-вольову сферу, вміння поєднувати слова з певними діями;

Виховувати поважне відношення до українських звичаїв, традицій, культури, виховувати любов до Батьківщини, прищеплювати бажання жити за Божими та людськими законами, непримерно і безкомпромісно боротися зі злом, підступністю, жорстокістю тощо.

Хід заняття

Дійові особи: дитячий хор (в українських костюмах), зіздар (із зіркою), 2 пастирі (в однотонних халатах, підв'язаних поясом, на головах накидки – світлі з темними обручами), ангел (довге біле плаття, на голові білий вінок з паперових квітів, за плечима крила з дроту, обтягнутого марлею або з паперу), дзвонар (із дзвоником), чорт (в темному спортивному костюмі, до якого пришитий довгий хвіст з тканини, на обличчі маска чорта з ріжками), господар і господиня.

В хаті чути звуки духової музики, на порозі з'являються діти і всі дійові особи вертепу.

Дзвонар дзвонить і тричі стукає по підлозі палицею.

Діти: Христос рождається!

Господар: Славимо його!

Зіздар: Щедрий вечір, добрий вечір Світ українській світлій хаті!

Дзвонар: (дзвонить, виступає вперед хору). Добрий вечір тому, хто в цьому дому! Старому, молодому, і Богу святому. Щоб здорові були, Щоб нас не забули: старший, молодий, и Бог святий!

1 хлопчик: Ласкаво просимо. (Всі проходять до хати и співають):

Добрий вечір тобі, пане господарю, радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляли столи та все килимами, радуйся!

Ой радуйся ... Та кладіть калачі з ярої пшениці, радуйся!

Ой радуйся ... Бо прийдуть до тебе три празники в Гості, радуйся!

Ой радуйся ... Ой перший же празник - та Різдво Христове, радуйся!

Ой радуйся ...

1 пастир: На небо щойно подивився,

А з неба ангел нам з'явився.

Ангел: У Віфлеємі, у яслах на сіні народилося маленьке дитя. Наш спаситель ... І скрізь по Україні оновляється віра й життя. (З'являється Чорт).

Чорт: (до Ангела) О, ти Вже тут, наївний брате, приніс народу благу вість? Береш Бога прославляти! Я все тобі зроблю на злість!

Ангел: Так, багато літ чортівська сила у злих обіймах тисла нас. Та годі вже, бо інша година настала!

1 Пастир: (до Чорта) Тобі сам дідько не допоможе. Вже в нашім краї інша година.

2 Пастир: Для нас важливо - слово Боже, на темну силу - Божий голос! Згинь з України, чорт клятий! (Пастирі виганяють Чорта).

Хор: (співає «Нова радість настала»)

Нова радість стала, яка не бувала:

Над вертепом зізда ясна світлом засіяла.

Де Христос родився,

З Діви воплотився,

Як чоловік пеленами, убого повився.

Ангели співають, славу й честь звіщають,

На небесі й на землі мир проповідують.

Давид віграє, в гуслі ударяє,

Чудно, дивно и предивно Бога вихваляє.

І ми теж Співаймо, Христа прославляймо,

Із Марії народженого смиренно благаймо:
 Просимо тебе, Царю, небесний Владар,
 Даруй літа щасливії цього дому господарю.
 Даруй господарю, даруй господині,
 Даруй літа щасливії Нашій славній Україні.

Ангел: Хай легко стелиться дорога,
 Та ні надійтесь лиш на Бога,
 Бо правда в кожного в господі,
 А сила - в рідному народі.

Хор: (співає «Ой сива та й зозуленька»)

Ой сива та и зозуленька,
 Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям на здоров'я!
 Усі сади та й облітала. Щедрий вечір ...
 А в одному та й не побували. Щедрий вечір ...
 А в тому саду три тереми. Щедрий вечір ...
 У Першому красне сонце. Щедрий вечір ...
 У іншому ясний місяць. Щедрий вечір .. .
 А в третьому дрібні зірки. Щедрий вечір ...
 Ясен місяць пан і господар. Щедрий вечір ...
 Красне сонце - жона його. Щедрий вечір ...
 Дрібні зірки - його діти. Щедрий вечір ...

Ангел: Мир тобі, вкраїнська хато,
 Хай вам буде в будень, в свята
 І любов, і ласки й втіха,
 Хай минають вас всі лиха!

1 хлопчик: Я бажаю щастя, долі,
 Добра в хаті та на полі.
 Всім, хто слухає тут нас.
 В цей Різдвяний світлий час.

2 хлопчик: Господарю й господині,

Щоб сповна було у скрині,
 Щоб було, що їсти й пити,
 Й мирно до ста літ дожити.

3 хлопчик: Наш Ісусику маленький,
 Що у яслах народився.
 Вчини, щоби вже скоро
 Край наш рідний звеселився.

4 хлопчик: Щоб краща доля
 В нашу хату завітала.
 І щоб ціла Україна
 Бога в щасті прославляла.

1 хлопчик: Слава на небі Богу святому,
 На землі спокій Роду людського!

2 хлопчик: Щоб були у вас паляниці запашні,
 Шуліки и пиріжки, і пухнасті пампушки!

3 хлопчик: Здоров'я доброго Вам
 На весь вік,
 Щоб жилося краще всім, а ніж тієї рік.

4 хлопчик: А ще ми разом Вам побажаєм миру й щастя у ріднім краї.

Дзвонар: (тричі б'є палицею по підлозі). Ходімте, браття, в іншу
 господу, мовляв, не цураються рідного роду, ходімте, браття, по Україні -
 завіншувати кожній родині. (Господар и господиня обдарюють всіх
 гостинцями).

Дзвонар: Слава нашим господарям,
 Що так гречно нас приймав.

Всі: Господарі, прощавайте та у злагоді проживайте. (Виходять).

Тема: Мати – берегиня роду.

Мета: ознайомити учнів із народними звичаями і традиціями пов'язаними із народженням дитини, відношенням дітей до матері, поважним відношенням підростаючого покоління до жінки і матері;

Розвивати та коригувати пам'ять, мислення, уяву, увагу, моторику рук, мовлення, емоційно-вольову сферу;

Виховувати поважне відношення до українських звичаїв, традицій, культури, виховувати любов до матері, жінки, прищеплювати бажання дітям допомагати мамі по господарству.

Хід заняття

Інтер'єр: рушники, квіти, столи прикрашені серветками, на чільному місці портрет жінки з немовлям. У кімнаті розташовані плакати з висловлюваннями видатних людей про матір.

Ведучий: Мати ... це перше слово, яке з радісною усмішкою вимовляє дитина. Мама – це те слово, яке найчастіше повторює дитина в хвилини страждань и горя. Матерів мільйони і кожна несе в серці любов. Жінки усіх рас - сестри одна одній. Вони прекрасні, коли підносять дитину до грудей. Кожен з вас скаже: «Найкраща мама - моя мама», бо безмежна її ніжність, хто б вона не була, де б не жила ... Якби стільки доброти, скільки випромінює серце матерів, випромінювалось би ними на всіх оточуючих, зло згинуло б. Саме їм, найріднішим, найдорожчим, наймилішим, присвячуємо цей захід.

1 учень: стежина до Маминої хати в'ється через місто. Усе тут до болю знайоме: дбайливо висаджені кущики квасолі, а між ними поважно розплелось гарбузове гудиння, далі росте морква, сизіє тугими голівками капуста, густими листочками пішли у ріст буряки, ростуть стріли кропу ... І, немов сторожа, гордо вартують на окраїнах міста соняхи ...

2 учень: усе довкола живе неньчиною присутністю. Ось і сапа, залишена нею, онде - грабельки, певно, це тільки-но закінчила працю й пішла порати хатнє господарство. Крізь відчинені вікна доноситься тиха мелодія, яка знаю, завжди бентежила її чутливу душу.

У виконанні учнів звучить «Пісня про рушник» на слова А. Малишка. У цей час ведуча звертається до присутніх і називає прізвище тієї мами, яка напередодні назвала цю пісню її улюбленою. Донька (чи син) підходять до неї і дарують квіти.

3 учень: колискова пісня. Скільки їх створив народний геній! Це особливий фольклорний жанр позначений високим поетичним світосприйняттям, глибиною мелодійного звучання, багатством образів. Лагідний материнська наспів засилає у дитячу душу любов до людей, до природи, до всього живого. Під спів неньчиної пісні виростали поети і композитори, хлібороби й захисники рідної землі, філософи та мудреці ...

Звучить колискова пісня у виконанні мами.

4 учень: вслуховуючись в поетичні образи колискової пісні ми уявляємо немовля ...

Дрімота-сон ходить біля вікон,
Заглядає у шибки, а там, на воротах,
Стоїть кіт у червоних чоботях ...

А над усіма образами величного образу жінки-матері, ніжне серце якої переповнене безмежною любов'ю до дитини ...

Учениця декламує вірш «Коліскова» Лесі Українки.

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж ти малесенький,
пізній бо час
Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш лихо та шкоду.
Тяжка годинонька! Гірка хвилинонька!
Лихо не спиться ...

Леле, дитинонько!
 Жити - сльози лити.
 Сором хилитися,
 Долі Коритися!
 Час твій прийде
 З долею битися, -
 сон пропаде ...
 Місяць ясененькій
 Промінь тихесенький
 Кинув до нас ...
 Спи ж ти, малесенький,
 Поки є час!

5 учень: споконвік у народі існував звичай: колиску, що вийшла з ужитку, ніколи не викидати, а берегти доти, доки люди жили в оселі. Колиски робили із клена, калини або ясена, щоб діти були дужими та співучими.

6 учень: калина, верба, тополя, мальви... Одвічні символи, якими опредметнювалося найсвятіше, найдорожче, найяскраве – любов до рідної землі, до свого народу. Чи не було села, а в ньом хати, де б не палахкотіли під вікнами мальви - ці незрадливі обереги нашої духовної спадщини. Всім, хто вирушав у далеку дорогу, нагадували – та земля мила, де мати народила! Віконується українська пісня «Мамина вишня».

7 учень: яка мати не співала цих легких, як сон, пісень над колискою дорогих дітей своїх? І мовби продовження цього - уривок з листа О. Довженка до неньки: «Я дуже щасливий, мамо, що Ви в мене є, що Ви живі, що у Вас ще ясна пам'ять и Ви співаєте з внуком «Соловейко». Дай вам Бог здоров'я ще поспівати довше, щоб осталася пам'ять про Вас у онуків на все життя ...».

Звучать українські народні пісні у виконанні бабусь, мам, тат і дітей.
«Ой чий то кінь стоїть» , «А я все дивлюся», «Ой на горі та й жінці жнуть»,
«Ой на горі два дубки».

Учні підходять до родин та вручають їм пам'ятні подарунки.

8 учень: Віки мужності та звитяги, віки з шаблею в боях і за плугом,
віки мук на невільницьких торговищах трьох материків і віки боротьби проти
татарських, турецьких та других орд, віки надії, віки журби, віки жіночого
карбування та дівочої вірності - все увібрала народна пісня.

Звучить українська народна пісня «У кінці греблі шумлять верби» у
виконанні учнів.

1 учень: Мамо, дивлюся у теплі твої очі, в яких, здається, разом все
блакиттю землі, і запитую, а що означає слово «Берегиня?»

«Берегиня», любий мій синочку, - відказує вона це наша оселя. Усе, що
ми успадкували, що зберегли від своїх батьків та дідусів, чим збагатилися
хатнім пожитком, дітьми, піснею, злагодою чи суперечкою, добрим словом,
спогади у цій хаті - все це, щоб ти знав «Берегиня».

Звучить українська народна пісня «Смерекова хата».

Учениця декламує вірш В. Симоненка «Лебеді материнства».

Лебеді материнства,

Мріють крилами з туману лебеді рожеві,

Сиплють ночі у лимані зорі сургучеві.

Заглядає в шибку казка сивими очима,

Материнська добра ласка в неї за плечима.

Ой біжи, біжи, біда, не вертай до хати,

Не пущу тебе колиску синовіу гойдати.

Припливайте до коліски, лебеді, як мрії,

Опустіться, тихі зорі, синові під вії.

Темряву тривожать криками півні,

Танцюють лебеді в хаті на стіні,

Лопотіли крилами і рожевим пір'ям,

Лоскотали марево золотим сузір'ям.
 Виростеш ти, сину, вирушеш в дорогу,
 Вироснуть з тобою приспані тривоги.
 У хмільнім смерканні мавки чорноброві.
 Ждатимуть твоєї ніжності й любові.
 Будуть тобі кликати у сади зелені
 Хлопців чорночубих диво-наречені.
 Можеш вибирати друзів і дружину,
 Вибрати не можна тільки Батьківщину.
 Можна вибрати друга і по духу брата,
 Та не можна рідну матір вибирати.
 За тобою завше будуть мандрувати
 Очі материнські і білява хата.
 І якщо впадеш ти на чужому полі,
 Прийдуть з України верби і тополі.
 Стануть над тобою, листям затріпочуть,
 Тугою прощання душу залоскочуть.
 Можна все на світі вибирати, сину,
 Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Василь Симоненко.

А тим часом дівчата в українському національному одязі підносять до столиків улюблені страви мам. Є тут вареники з сиром, картоплею, капустою, гарбузова каша, голубці, пироги, тістечка та інше.

Проводяться народні ігри «Хто швидше з'їсть вареника», «Смішні вареники», «Зайчик-чібіряйчик», «Щоб не перервалася пісня». В іграх беруть участь діти разом з батьками. Переможцям вручають призи.

Закінчується поезією М. Сингаївського «Чорнобривці».
 Чорнобривців насіяла мати у моїм світанковім краю.
 Та й навчила веснянки співати про квітучу надію свою.
 Як на ті чорнобривці погляну, бачу матір стареньку,

Бачу руки твої, моя мамо, твою ласку я чую, рідненька.
Я розлуки і зустрічі знаю, бачив я і в чужій стороні
Чорнобривці із рідного краю, що насіяла ти навесні.
Як на ті чорнобривці погляну, бачу матір стареньку,
Бачу руки твої, моя мамо, твою ласку я чую, рідненька.
Прилітають до нашого поля із далеких країв журавлі.
Розцвітають і квіти, і доля на моїй українській землі.
Як на ті чорнобривці погляну, бачу матір стареньку,
Бачу руки твої, моя мамо, твою ласку я чую, рідненька.